

FORME ȘI VALORI ALE VERBULUI ÎN GRAIURILE MUNTENEȘTI (IV)*

OHARA DONOVETSKY

XVIII. PREZUMTIV PREZENT¹

1. FORME

1.1. Cea mai frecventă construcție de prezumtiv prezent este cea cu **voi**, **vei**,... (cu afereza lui *v*) + **fi** +gerunziul (uneori cu *-ă* final): ea să jelea-n casă // „ce dracu-**o fi având**/ mă/ aștia ?”// (TDM I, 38, pct. 674); nu [!] // e! **o mai fi știindă** câte cineva da...// (TDM II, 551, pct. 732).

2. VALORI

2.1. Dintre tipurile de prezumtiv prezent, cel mai frecvent folosite, cel cu auxiliarul *a vrea* în formele cu afereză + *fi* + gerunziul verbului de conjugat (uneori cu *-ă* final), tipul **o fi având** presupune nuanțe diferite²:

* Continuare la partea a III-a din FD, XVIII, 2010, p. 177–226.

¹ Iorgu Iordan (1954, 446–449) discută, sub mențiunea *Alte forme verbale*, construcțiile de tipul *să fi muncind*, *va fi ocărând*, *ar fi ținând* alături de alte forme (cu gerunziul) precum *eram* + gerunziu, infinitiv + gerunziu, cu valori „modale” diferite, dar simetrice cu cele numite „temporale”, exprimate de timpuri ale conjunctivului și ale indicativului. Formele cu gerunziu exprimă, în general, nuanța modală a nesiguranței: *să fi muncind*, *ar fi muncind* (chiar și *era* + gerunziul, echivalent, din punct de vedere temporal, cu imperfectul indicativ), a îndoielii (sub raportul presupunerii, bănuielii: *o fi ocărând*); pentru forma de tipul *va fi mergând*, se menționează denumirea de prezumtiv (sau potențial), dată de alte gramatici, iar pentru forma de tipul *ar fi ținând*, cea de „mod oblic”.

² Kr. Sandfeld și H. Olsen, în *Syntaxe roumaine*, I. *Emploi des mots à flexion*, Paris, 1936 (*apud* State 1957, 53), menționează posibilitatea sau probabilitatea ca valori ale gerunziului în structuri cu viitorul auxiliarului *a fi* [de tipul celor pe care le numim astăzi prin modul prezumtiv prezent, n. n.] în exprimări de tipul *Ce o fi gândind sluga?*. Structura de tipul *va fi citind* apare ca modalitate de exprimare a nesiguranței și cu formă trecută în viitorul de tipul *va fi citit* (State 1957, 53).

- nedumerire: „*ce dracu-o fi având/ mă/ ăștia?*”// (TDM I, 38, pct. 674); *ce-o fi mâncând ursu ăsta nu pot să știu eu așa/* (TDM I, 54, pct. 676);
- posibilitate: „*hai să mergem acasă/ c-auz mașina/ e ora zece// că o fi țipând fata*” (TDM III, 239, pct. 794);
- nesiguranță, îndoială: *e! o mai fi știindă câte cineva da...//* (TDM II, 551, pct. 732);
- presupunere: „*or că dă capu mieu o fi făcând-o/ or că d-al lui/ ș-o făcea*”// (TDM III, 264, pct. 796)³.

2.2. Forma cu auxiliarul condiționalului + *fi* + gerunziul⁴, de tipul **ar fi mergând**, apare frecvent pentru exprimarea nesiguranței, îndoielii⁵: *mergeam tăcând, ne gândeam că icea că ar fi având tăbii în pământ* (GS III, 361, Teișani – Prahova); *când scăpa câte unu d-acolo spunea că n-ar mai fi având ce mânca; s-a fost oblojind ș-a fost dormind pă gratii* (GS III, 362, Teișani – Prahova).

2.3. În graiurile muntenești se întâlnesc mai multe modalități de exprimare a îndoielii. La formele menționate, se adaugă o altă structură, omonimă cu viitorul I de tipul **o + conjunctiv prezent**⁶. O serie de cercetări mai recente asupra graiurilor muntenești au scos la iveală faptul că astfel de structuri (de tipul *o să cânt*) pot primi valoare de prezumtiv⁷. Exemple din graiurile muntenești (*Dumneata o să fie comisia, Florica o să fie la drum*) exprimă îndoiala, cântărirea posibilităților. Nuanța de prezumtiv este mai evidentă în întrebări: *am zis că ce-o să fie?, da' unde-or să fie?*⁸. Magdalena Vulpe consideră formația *o + conjunctiv* pentru prezumtiv *o inovație lingvistică specifică graiurilor muntenești de câmpie*⁹.

Am selectat din textele dialectale muntenești un exemplu în care se întâlnește o altă formă de prezumtiv, de tipul *o fi + conjunctiv*, asemănătoare cu cea de sub **2.3.**, care poate fi o variantă a acesteia: *Când a vinit ziua sorocită a vinit Candian Popescu și-a scos sabia dâן teacă și răcnea dă ni să scula pălăriili dă pă cap: „Băieți! să nu vă hie frică!... Care-o hi să moară dă glonț, moare! care nu, scapă!”* (GS III, 361, Teișani – Prahova).

³ După Sandfeld – Olsen, nuanța acestei valori este cea concesivă (*apud* State, 1957, 53).

⁴ În Iordan 1954, 448, despre forma de tipul *ar fi ținând* se afirmă că circulă doar „în unele graiuri regionale (muntenești)”.

⁵ Menționată și de Kr. Sandfeld și H. Olsen în lucrarea citată (*apud* State 1957, 53).

⁶ Construcția *o + conjunctiv prezent* este considerată o expresie tipică a caracterului real sau sigur al acțiunii în exprimarea viitorului (cf. Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, p. 230).

⁷ Aceasta este analizată de Magdalena Vulpe (1984, 383–393).

⁸ Posibilitatea de a exprima valoarea dubitativă prin construcțiile *o + conjunctivul* a fost observată și de G. Weigand (în *Grammatik der rumänischen Sprache*, Leipzig, 1918), dar și de A. Vaillant (în *Grammaire roumaine a l'usage des Français*, 1840) și de Felix Durot (în *Grammaire du roumain moderne a l'usage des Français et des étrangers*, 1877) (cf. Vulpe 1984, 386–387).

⁹ Magdalena Vulpe precizează că această structură provine din paradigma de tip *oi cânta*. Principalele faze de evoluție ale acestui fenomen au fost: 1. înlocuirea infinitivului cu conjunctivul la persoana a 3-a sg. și pl.: *o cânta* > *o să cânte*, 2. marcarea pronominală a categoriei „persoană”: *o să cânte* (*el, ea, ei, ele*), 3. reinterpretarea elementelor invariabile *o să* ca morfem temporal și 4. completarea paradigmei cu formele de pers. 1 și a 2-a sg. și pl. (*ibidem*, 388).

XIX. PREZUMTIV PERFECT

1. FORME

1.1. Cu frecvență mare apar două forme de prezumtiv perfect:

a. cea construită cu **voi, vei ...** (cu afereza lui **v**) + **fi** + **participiul verbului**: *ce s-o fi făcut cu ei/ nu știu//* (TDD, 528, pct. 894); [...] *da uite-așa năcazu/ ce-o fi vrut ea să facă//* (TDM I, 438, pct. 782); *auzeam părinții miei// el a fost [...] // și el ar fi zis că [ε] a fost nițel [...]* (TDM III, 681, pct. 830); *și el văzând p-aicea pă fată/ fata i-a plăcut dă ea/ fata curată cum o fi fost/ a loat-o ș-a adus-o aicea/* (TDM III, 563 – 564, pct. 828); *ce să aibă calu? / o fi fost și pă timpurle-alea doctori ce-o fi fost/ consultă așa p-ăla/* (TDM III, 565, pct. 828); *ș-altu s-a suit sus/ pă el/ s-a dășchis geamu sau l-o fi spart/ nu știu/ că nu mai țiiu minte/* (TDM III, 241, pct. 794); „*cum e mâna ei?*” ...*zice „nu cumva o fi sclintit-o?”* (TDM III, 389, pct. 807); ...*cu ce-o fi încărcat el arma/* (TDD, 200, pct. 873; [...] *dă fro zece poguane/ dacă n-or fi fost mai mult* (TDM III, 126, pct. 787); *acolo-n porumbar/ cum o fi avut ei/* (TDM III, 852, pct. 841) (vezi și *supra* capitolul **XIII. INDICATIV VIITOR ANTERIOR**).

b. cea construită cu **aș, ai, ar... + fi + participiul verbului**: *înnăscut cu căiță/ cu căiță/ când l-a născut mă-sa/ o căiță/ o peliț-așa pă ochi// și ăla/ mortu ăla/ cic-ar fi tras-o ș-ar fi mâncat-o/ adică ăla care e născut cu căiță/ copilul când s-a născut// ar fi tras-o ș-ar fi mâncat-o//* (TDM III, 237, pct. 794); *și el ar fi zis* (TDM III, 681, pct. 830); *dacă ăla i-o fi plăcută* (TDM III, 760, pct. 835); „*s-o fi dus Marița la coceni/ ce-o fi făcut?*” (TDM III, 777, pct. 837); *s-aude că ar fi vinită ...brătienii s-aducă un prinț străin//* (TDM III, 657, pct. 828).

2. VALORI

2.1. Pentru exprimarea presupunerii, îndoielii în graiurile muntenești cel mai frecvent întrebuințate sunt construcțiile cu auxiliarul *a fi* în formă omonimă de viitor (cu afereza lui **v**) + gerunziul verbului (pentru prezumtiv prezent) sau + participiul verbului (pentru prezumtiv perfect) (pentru primele, vezi *supra* exemplele din capitolul XVIII). Urmează cele care folosesc forma de condițional perfect și apoi cele cu conjunctivul perfect. Formele omonime cu cele de conjunctiv perfect și condițional-optativ perfect au fost exemplificate în capitolele de mai sus (vezi *supra* capitolele **XV. CONJUNCTIV PERFECT** și **XVII. CONDIȚIONAL-OPTATIV PERFECT**).

2.2. Formele de prezumtiv perfect omonime cu viitorul anterior intră uneori în graiurile muntenești în structuri repetitive și exprimă acțiuni cu caracter iterativ. Una dintre aceste structuri este cea în care verbul la prezumtiv perfect este precedat

de același verb la perfectul compus și de adverbul relativ *cât*: [...] *s-a dus acolo să scoată comoara/ cu lopeți/ cu cazmale// ș-a săpat ei cât o fi săpată* (TDD, 539, pct. 895).

XX. IMPERATIV

1. FORME

1.1. Formele de imperativ pozitiv specifice graiurilor muntenești pentru câteva verbe foarte frecvente sunt *vino!* (cu *o* influențat de vocativ), *adu!*, în opoziție cu cele din graiurile nord-vestice (*vină! adă!*)¹⁰: [...] *în fine vine țiganca aia/ ce „adu apa nencepută/ o căldare”// aduc apa nencepută// [...] adu ș-o mână de sare/ aduc ș-o mână de sare/* (TDD, 534, pct. 895) (vezi harta *Repartiția formelor de imperativ pers. a II-a, a veni*).

1.2. Uneori formele de imperativ pozitiv persoana a 2-a, însoțite de pronume personal neaccentuat persoana a 3-a apar ca *ia-l-ăi*: „*lasă mamă/ ia-l-ăi că are minte mai multă”/ că eu am căutat să iau așa și uite n-am trăit bine cu el să știți/* (TDM III, 365, pct. 805); *da tata care zicea că [k] soțu mio acum avea pământ/ pă vremurl-elea/ „ia-l-ăi tată că e băiat bun !”/* (TDM III, 351, pct. 804).

Pentru a explica forme ca *aruncă-lă-i, primește-lă-i, iată-lă-i* etc., Jacques Byck (1967, 54–64) consideră că *-i* joacă un rol morfologic, desemnând persoana a 2-a. Demonstrația pleacă de la premisa că un mare număr de verbe prezintă la imperativ singular desinența *-i*: *scoli, cobori, plângi* etc. (pe lângă *scoală, începe, plânge*), pentru că, în acest fel, persoana căreia i se adesează ordinul este mai bine reliefată. De la aceste forme cu *-i* final au rezultat formele *aruncă-lă-i* etc.¹¹.

Credem că *-i* din forme de imperativ ca *ia-lă-i* provine din intenția de întărire a desinenței de persoana a 2-a, sub presiunea sistemului omonimiilor desinențiale de la imperativ și indicativ prezent, persoana a 2-a: verbe de conjugarea a II-a (*taci, dispari* etc.), verbe intransitive de conjugarea a III-a (*plângi, treci* etc.) și a IV-a – fără sufix (*minți*). Unele verbe de conjugarea a III-a și a IV-a – conjugarea tare au

¹⁰ Situația din graiurile muntenești este cea din limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea: *adu* – forma etimologică – apare în texte muntenești, unde apare și *ado*, sub influența vocativului în *-o*, deosebit de frecvent în Muntenia, și *adă*, formă analogică, care apare în texte moldovenești și transilvănene; *vino* are o circulație largă, fiind atestat în Transilvania, Moldova și Muntenia, iar forma *vină*, în documente particulare din Transilvania și Moldova (Gheție *et alii* 1997, 343).

¹¹ Alte explicații citate de J. Byck sunt cele aparținând lui Al. Philippide, D. Găzdaru și H. Tiktin. Philippide susține că apariția lui *-i* nu este un fapt morfologic, ci rezultatul unei evoluții fonetice *iacătă-lă* ar fi *iacătă-lu*, *auzilă-i* ar fi *auzi-lu*, tot așa cum *l-oi videa-lă* reprezintă pe *l-oi videa-lu* și pune în evidență ușurința cu care *u* final (de la pronumele *lu*) alunecă spre alte sunete (Philippide, *Ist. lb. rom.* I, 103). D. Găzdaru explică pe *-lă* din *iacătă-lă-i* prin asimilarea lui *u* cu *a* precedent, iar cât privește pe *-i*, el ar fi *epitetic*, ca în *apoi, stai* etc. (D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin ille în limba română*, 32). Tiktin explică pe *-ăi* din *iată-lă-i* prin verbul *îi* (literar „e”, „este”), pentru că există forme ca *iată-mă-s*, unde *-s* provine din *sunt*, deși în *aruncă-lă-i, primește-lă-i* nu mai poate fi vorba de „îi = e” (apud Byck 1967, 138).

și forme tranzitive („a plânge” – intransitiv, dar „a plânge pe cineva” – tranzitiv, „a minți” – intransitiv, dar „a minți pe cineva” – tranzitiv). Atunci când sunt folosite intransitiv, aceste verbe au forma de persoana a 2-a imperativ terminată în *-i*, iar când sunt folosite tranzitiv au persoana a 2-a singular la imperativ în *-e*: *culege(-l)*, *trece(-l)*. Sub presiunea acestor verbe care au la persoana a 2-a imperativ pozitiv *-i*, e posibil să fi rezultat formele existente în graiurile muntenești (*ia-lă-i*, *lasă-lă-i* etc.), cu întărirea desinenței de persoana a 2-a, cu *-ă* rezultat din asimilare vocalică.

1.3. Formele de imperativ pozitiv persoana a 2-a apar frecvent în graiurile muntenești în combinații cu interjecția *ia*: *ia du-te*, *ia scoală*, *ia vin(o)* etc. Fenomenul nu este specific graiurilor muntenești, dar este foarte frecvent: „*Mareoara/ Mareoara*” *zic/ „ia scoală tu” zic/* (TDM III, 824, pct. 839); „*făi Mițo!/ făi Mițo*”// „*ce e fă ?*”// „*ia vin fă-ncua/ ia*”// (TDM III, 741, pct. 834); „*Marinică/ ia vin ia !*”// [...] „*mă!*”// *zic „eu nu pot să mestec mămăliga asta/ [...] // da...el se ducea/ „mămică!/ ia vino-ncoace dă stai icea/ că eu mă duc cu Rada în cutare loc!”* (TDM III, 626, pct. 826).

În ultimul exemplu, forma de imperativ *stai* este precedată de conjuncția *de*. Frecvent apar două imperative conectate prin *de* (*vino de fă*, *du-te de adu*, *du-te de fă*): „*du-te/ leano/ dă fă focu lel-ti !*”// (TDM III, 527, pct. 818).

1.4. În combinații cu forme neaccentuate ale pronumelui personal sau reflexiv, imperativul pozitiv persoana a II-a plural prezintă, în graiurile muntenești, forme în care se dublează desinența de persoană, de tipul *îmbrăcați-vă-ți*, *liniștiți-vă-ți*, *duceți-vă-ți*. O explicație a acestor forme este cea oferită de Jacques Byck, interesantă cu atât mai mult, cu cât aceasta se află în consonanță cu tendința de întărire a desinenței de persoană, tendință specifică graiurilor muntenești¹². J. Byck atrage atenția asupra faptului că formele de tipul *duce-vă-ți* nu apar decât la verbele de conjugarea a III-a. Nu există imperative de acest tip la conjugarea I, a II-a sau a IV-a. Construcțiile de tipul *duceți-vă-ți* sunt generale (la toate conjugările): *adunați-vă-ți*, *vedeți-vă-ți*, *opriți-vă-ți*. Explicația poate fi și de această dată locul accentului: verbele de conjugarea a III-a au accentul pe radical. În formele exemplificate pentru conjugările I, a II-a și a III-a, accentul cade pe antepenultima silabă, în timp ce, în *duceți-vă-ți*, accentul cade pe prima silabă. Sub presiunea sistemului, s-a ajuns la uniformizare: fie prin mutarea accentului, *ducéți-vă-ți*, fie prin amputarea unei silabe, *duce-vă-ți*, prin disimilare silabică (cf. I. Iordan, în ZRPh., LIV, 363 și urm. *apud* J. Byck 1967, 141). Nu este exclusă însă

¹² Byck 1967, 131–143: J. Byck analizează câteva forme de imperativ pozitiv în combinație cu pronume personale neaccentuate: *bate-vă-ți*, *șterge-vă-ți*, *tinde-vă-ți*, *întoarce-vă-ți*, *face-vă-ți*, *plânge-vă-ți* (culese din graiurile muntenești). Lingvistul consideră că aceste forme se explică prin formele de plural imperativ de tipul: *duceți-vă-ți*, *spălați-vă-ți*, *sculați-vă-ți*. Acestea, la rândul lor, ar proveni din vechiul imperativ negativ plural (e.g. *nu ascultareți*), care conservă prohibitivul latin cu infinitivul. „-ți în formele imperativului de tipul *duceți-vă-ți* are aceeași funcție. De vreme ce în forma *duceți-vă* terminația nu mai este *-ți* (la fel în *duceți-mă*, *duceți-l*, *duceți-ne*), ci *vă* (*-mă*, *-l*, *-ne*), s-a simțit nevoia de a sublinia ideea de persoană, ceea ce a determinat adăugarea lui *-ți*, *duceți-vă-ți*, *duceți-mă-ți*, *duceți-lă-ți* (*duceți-lă-ți* a împrumutat pe *a* de la celelalte persoane”.

posibilitatea ca aceste construcții să fi apărut sub influența limbii albaneze sau prin împrumut (Byck 1967, 142).

Cercetând texte muntenești din secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, C. Frâncu ajunge la concluzia că forme de imperativ de tipul *duceți-vă-ți* nu sunt atestate, iar forme de tipul *duce-vă-ți* apar începând cu secolul al XVIII-lea¹³. Contribuția lui C. Frâncu a pus în evidență, pe de o parte, faptul că apariția formelor de tipul *duce-vă-ți* este anterioară celei a formelor de tipul *duceți-vă-ți* și, pe de altă parte, că aceasta a fost motivată atât de factorul fonetic, cum a semnalat J. Byck (1967, 141), cât și de cel morfosintactic. Trebuie menționată, de asemenea, ideea cercetătorului cu privire la motivația asemănării dintre formele de imperativ semnalate în dacoromână și cele din dialectul albanez gheg, din sârbă și lituaniană sau cu cele din anumite limbi romanice. Părerea autorului este că, de fapt, „este vorba despre inovații paralele și independente, fenomenul din română neavând nicio legătură genetică cu cel din albaneză”, întrucât este un fenomen apărut târziu, „când influența substratului sau interferențele reciproce nu pot fi luate în considerație” (Frâncu 1984, 91). Leca Morariu explică această formă de „imperativ persoana a 2-a plural, cu elementul enclitic (pronumele topit organic în corpul cuvântului [de tipul] *deschide-vă-ți*” prin mai multe fapte: 1. tendința de a simplifica, de a reduce formula imperativului la cea mai „telegrafică” expresie, tendință care, ajutată de fenomenul sincopării, se manifestă și în eliminarea desinenței finale; 2. amalgamarea cu elementul enclitic, formă promovată și de optativul (*deschide-v-ați*) îmbinat cu conjunctivul imprecăției (*să vă deschideți*) (Morariu 1925, 63).

1.5. Desinența *-ți* este semnalată și în forma verbală *haideți*, bazată pe interjecția *haide*, explicată prin necesitatea de a marca mai bine persoana a 2-a plural (Byck 1967, 137). De remarcat prezenta lui *-reți*, simțit ca marcă de imperativ plural, la interjecția *haide* (*haidereți*) (Ionescu-Ruxăndoiu 1977, 169), rezultat probabil din extinderea desinenței de plural *-ră-*. Prin asocierea cu desinențe de plural, interjecția *haide* și-a creat o paradigmă: *haidem*, *haideți*, *haidereți* (*haidarăți*) (Ionică 1965, 403–407). Înregistrăm astfel încă un fenomen

¹³Autorul este de părere că faptele în diacronie arată că tipul originar a fost *duce-vă-ți*, crearea lui fiind un rezultat al presiunii paradigmatică a două timpuri, indicativ viitor și optativ prezent, în anumite condiții sintactice. Formele de tipul *duce-vă-ți* apar ca urmare a analogiei cu viitorul indicativ, care în unele contexte are și valoare de imperativ, implicând o poruncă (*duce-vă-veți* > *duce-v-eți* > *duce-v-ați*) și cu optativul îmbinat cu conjunctivul imprecăției (*duce-v-ați să vă duceți!*). Formele de imperativ ale verbelor de conjugarea a III-a introduc în sistem asimetria de accent (pe radical, nu pe suffix, ca la celelalte conjugări). Un mijloc de înlăturare a asimetriei a fost apariția acestor forme de tipul *duce-vă-ți*, care arată *păstrarea accentului pe rădăcină în detrimentul păstrării integrității părții posttonice a cuvântului*. Tipul *duceți-vă-ți* apare mai târziu (sfârșitul secolului al XVIII-lea) și se extinde (secolul al XIX-lea), ca rezultat al contaminării tipului *duceți-vă* cu tipul *duce-vă-ți*. Spre deosebire de primul tip (*duce-vă-ți*), specific numai verbelor de conjugarea III-a, tipul *duceți-vă-ți* apare și la verbe de conjugarea I și a IV-a. Mai mult decât atât, menționează autorul, a existat și o tendință de extensiune a construcțiilor în *-ți*, care au cuprins noi secvențe, de exemplu, gerunziul. O formă ca *bucurându-vă-ți* marchează persoana, prin folosirea unui element flexionar propriu persoanei a 2-a de la timpurile personale (Frâncu 1984, 83–92).

de marcare suplimentară (a persoanei și) a pluralului. Se confirmă faptul că în graiurile muntenești există o puternică tendință de accentuare a diferențelor de număr, de amplificare a formelor flexionare prin marcarea suplimentară a pluralului – vezi *supra* capitolul **CONSIDERAȚII ASUPRA FORMELOR CU -ră-**.

1.6. În general, forma de imperativ negativ nu diferă în graiurile muntenești de cea din limba standard. Totuși, în anumite graiuri muntenești, rar astăzi, cu precădere în structuri arhaice, se întâlnește o formă de persoana a 5-a imperativ negativ: e.g. *nu judecareți*¹⁴. Această formă a fost generală în scrierile secolului al XVI-lea în toate provinciile românești¹⁵. Forma este, probabil, o construcție românească după modelul unui infinitiv latin (*non cantare*), care a dispărut (sg.* *nu cântare* – pl. *nu cântareți*, care a devenit apoi sg. *nu cânta* – pl. *nu cântați*) (Ionică 1965, 406). Menținerea acestei forme vechi se poate explica prin necesitatea de a deosebi cât mai bine formele de singular de cele de plural (*ibidem*).

2. VALORI

2.1. Imperativul este unul dintre modurile frecvent întrebuințate în graiurile muntenești. Ca fenomen de limbă populară, este prezent în descântece, urări, blesteme, imprecății, ordine.

Cele mai interesante exemple sunt acelea în care imperativul este preferat perfectului compus. Am considerat că în aceste situații imperativul este folosit abuziv, prezența sa justificându-se doar retoric. Aceste exemple selectate din graiurile muntenești sunt fapte de limbă redată în stil indirect liber sau în stil liber legat și se caracterizează prin prezența neașteptată a imperativului. Vorbitorul pare că la un moment dat recurge la imperativ în relatarea faptelor, până atunci redată la persoana a 3-a, pentru a actualiza sau dramatiza scena, inserând fragmente de vorbire directă. Aici sunt două situații:

1. în care informatorul păstrează imperativul care trebuie să fi fost folosit în dialogul original: *am stat acoalea și m-an sculat sânșur și m-am dus în casă de m-am culcat// tragi-mă nor-mea! fărâmî-mă seara!* (TDM III, 751, pct. 835);

¹⁴ O explicație a acestei forme s-a căutat în forma latină de imperativ prohibitiv, adică *non plus infinitivul*; *non dicere* trebuia să devină **nu zicere*, pentru care însă nu există atestări în secolul al XVI-lea, cu excepția unei forme dintr-un descântece (GS, V) (Densusianu, *LR*, 190–191). De altă părere este Leca Morariu, care crede că din imperativul latin s-a păstrat numai singularul (pentru că era mai des întrebuințat decât pluralul), iar pentru plural erau folosite formele de persoana a 5-a a conjunctivului perifrastic (*se dobândiți*, de exemplu; forma de imperativ *iubiți* e numai în aparență provenită de la indicativ, de fapt, ea „e un fapt purces din conjunctivul *să iubiți*”). Substituirea imperativului prin conjunctiv se petrece și la singular: *fii, aibi*, încât, prin analogie, și aici, persoana a 2-a a conjunctivului, nu a indicativului, a putut dobândi funcție de imperativ (Morariu 1925, 60).

¹⁵ După 1700, frecvența imperativului negativ scade în textele muntenești, prin înlocuirea acestuia prin infinitivul scurt (Gheție *et alii* 1997, 342).

2. în care informatorul selectează imperativul pentru a dinamiza, pentru a dramatiza: *venise-acas-la mine// și...a luat-o d-acolo// dă-i „Andreico”/ dă-i/ bate-o/ fâpă eu „auoleo! auoleo!”//* (TDM III, 145, pct. 788); *m-am dus și-io/ o zi doo trei/ dă-i! trage-i! dă-i/ trage/ mi-a trecut!//* (TDM III, 751, pct. 835).

În ambele situații, imperativul substituie perfectul compus ca urmare a tranziției de la modul „clasic” de construire a enunțului narativ la cel afectiv-participativ, în care vorbitorul simte imperativul ca pe cea mai elocventă formă de exprimare a intensității unei acțiuni.

2.2. Deseori formele de imperativ pozitiv persoana a 2-a, însoțite de pronume personal de persoana a 3-a, apar „concatenate” cu segmentele *l-ăi* (dar *l* este pronume personal, masculin, singular, acuzativ, așa că cel mai interesant rămâne totuși *ăi*): *ia-lă-i, aruncă-lă-i, primește-lă-i* etc. (vezi *supra*), sugestia fiind că se pune accent pe obiectul direct astfel exprimat: „*ia-l-ăi tată că e băiat bun!*”/ (TDM III, 351, pct. 804); „*lasă mamă/ ia-l-ăi că are minte mai multă!*”/ (TDM III, 365, pct. 805); „*mamă! ia-lăi*¹⁶ *că e bun!*”/ (TDM III, 833, pct. 840).

2.3. Deși este un mod frecvent în graiurile munteneste, imperativul este înlocuit de conjunctiv de multe ori în blesteme, urări, ordine sau descântece. Relația de sinonimie dintre imperativ și conjunctiv – derivată, probabil, din valorile latinești ale conjunctivului – se poate observa în situațiile în care aceste moduri apar în același enunț: *mama ce-mi spune „auzi tu mamă stelo! vezi” zice „să nu te abați nici la dreapta/ nici la stânga/ ții drumu drept pă drum!”* (TDM III, 833, pct. 840).

XXI. FORME IOTACIZATE

1. Fenomen cu motivații fonetice, iotacizarea verbelor are relevanță și în plan morfologic. Iotacizarea verbelor a fost constant în atenția cercetătorilor (Morariu 1925, Iancu 1965, Iancu 1966, Pop 1966, Saramandu 1992)¹⁷.

2. Fenomenul este complex și definirea lui este o problemă dificilă. În general, se consideră că iotacizarea constă în modificarea consoanelor *t, d, n, l, r,*

¹⁶ Am respectat transcrierea din TDM.

¹⁷ De o importanță majoră în înțelegerea iotacizării este studiul lui Sever Pop (Pop 1966). Studiul cuprinde observații privind cauzele și condițiile în care apar formele verbale iotacizate în evoluția de la limba latină la limba română, precizarea categoriilor de verbe care cunosc acest fenomen în limba română, în dialecte și în graiuri, precum și repartitia formelor iotacizate, în opoziție cu cele literare (cele cu consoana radicalului refăcută) în dacoromână. Sever Pop tratează formele iotacizate în funcție de consoana din radical și de modul și timpul verbal. Reținem de aici, totodată, observația că formele iotacizate din limba română arată că fenomenul iotacizării (existent și în alte idiomuri romanice) a avut în limba română cea mai mare amploare. De egală importanță este ideea că, în funcție de repartitia geografică a formelor iotacizate și a celor cu consoana radicalului refăcută, există două arii ale dacoromânei: una conservatoare (a formelor iotacizate): Oltenia de est, Muntenia, Dobrogea și Transilvania de sud-est, și una inovatoare (a formelor deiotacizate): Moldova, Transilvania de nord și Banatul.

de la finala radicalului unor verbe latinești sub acțiunea unui iot următor¹⁸. Pentru definirea termenului trebuie avute în vedere și alte aspecte, de exemplu, opoziția *formă iotacizată/ formă cu consoana radicalului refăcută*, conjugarea verbelor, modul verbal etc. Observații importante privind formele verbale pentru care se ia în discuție iotacizarea apar și în articolul lui Nicolae Saramandu (Saramandu 1992). Pentru înțelegerea fenomenului, următoarele precizări ni se par esențiale: iotacizarea este relevantă numai pentru formele de indicativ și conjunctiv prezent persoana 1, de conjunctiv prezent persoana a 3-a și a 6-a și de gerunziu pentru verbele de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a, al căror radical se termină în *t, d, n, r, l* (Saramandu 1992, 83–84); modificarea acestor consoane, sub influența unui iot următor (*i*), se face astfel¹⁹: *t(>t̃), d(>dz)>z, n(ñ)>ñ̃, r(>r')>ñ̃, l(l')>ñ̃*, formele de indicativ prezent persoana 1 pentru verbele cu radicalul verbal latin în *t, d, n, r, l* + iot sunt rezultatul unei evoluții fonetice normale: *înghiț* < lat. (*in*)*gluttio*, *simț* < lat. *sentio*, *auz* < lat. *audio*, *râz* < lat. *rideo*, *tunz* < lat. *tondeo*, *vâz* < lat. *video*, *țiu* < lat. *teneo*, *viu* < lat. *venio*, *morț* < lat. *morio* (<*morior*), *piei* < lat. *pereo*, *sai* < lat. *salio*, la fel cele de conjunctiv persoana a 3-a/ a 6-a: *să simtă, să vază, să ție, să ce(a)ie, să saie* și cele de gerunziu: *simțind, văzând, țiind, viind, ceind* etc.; formele de indicativ prezent persoana 1 ale verbelor cu radical verbal latin în *t, d, n, r, l* neurmte de iot au fost rezultatul analogiei cu cele menționate anterior: *trimiț* < lat. *tramito*, *uciz* < lat. *occido*, *vânz* < lat. *vendo*, *spui* < lat. *expono*, *cei* < lat. *quaero*, *spai* < lat. **expavero*; pentru evitarea omonimiei formelor de persoana 1 și a 2-a la indicativ și conjunctiv prezent *eu auz, tu auz, eu înghiț, tu înghiț* etc., consoana radicalului a fost „refăcută”²⁰ în *t, d, n, r* (*sai* a devenit *sar*, cu *r* pentru *l*) (cf. Saramandu 1992, 84), forme ca *înghit, simt, văd, aud, spun, țin, cer, pier, sar*,

¹⁸ Iotacizarea este definită ca „o particularitate a verbelor de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a (singurele iotacizări de conjugarea I sunt: *spaiū, spai, să se spaie, mâiū, mâi, să mâie, laiū*) cu tulpină dentală (*-d, -t*) și licvidă (*-n, -r < r* sau *l* lat. – *pereo, salio*), [pe care] o întâmpinăm la indicativ prezent persoana 1 (*văzu, scoțu, rămâi, spuiū, ceiū, saii*) și în parte și la persoana a 2-a (*cei, sai*) și la conjunctiv prezent persoana 1 (*să deschiz, să tremițū, să spuiū*), la persoana a 2-a (*să pai, să sai*), dar și la persoana a 3-a singular și plural (*să cază, să scoață, să rămâie*) [cu anumite excepții: *pociu, poți, dar să poată, bat* etc.]” (Morariu 1925, 306). În Iancu 1966, 272, „iotacizare înseamnă schimbarea locului de articulație a unei consoane sub influența lui iot”.

¹⁹ „Iodul a palatalizat dentalele până în faza de palatalizare tranzitivă (mutativă): dentalele *t, d, n, l* au devenit adevărate palatale (*t', d', n', l'*). Reflexele romanice ale dentalelor *d, t, n, l* urmate de iot arată clar că acest fenomen a avut loc încă din perioada de destrămare a latinei” (Iancu 1966, 271); „fenomenul are în limba română o vechime tot atât de mare ca și limba însăși”, argumentele fiind: 1. era mai răspândit în trecut decât astăzi; 2. azi nu se cunosc forme intermediare de iotacizare și 3. există urme de iotacizare și în dialectele sud-dunărene; în ceea ce privește locul de apariție, iotacizarea trebuie să fi apărut concomitent pe întreg teritoriul de formare a limbii române (idem, 272); iotacizarea analogică pare, însă, a fi un fenomen românesc (idem, 274).

²⁰ Evitarea omonimiei dintre forme a fost doar una dintre cauze (Pop 1966, 314; Saramandu 1992, 83–84). În ceea ce privește vechimea formelor deiotacizate, S. Pop afirmă că deiotacizarea s-a dezvoltat în mod independent în cele patru dialecte românești. Ea ar fi astfel posterioară despărțirii românei în dialecte. Victor Iancu (1966, 274) nu neagă posibilitatea ca formele deiotacizate să fi apărut în epoca românei comune, ca ele să fie cu mult anterioare secolului al XVI-lea.

să simtă, să vadă, să audă, să țină, să ceară, ținând, venind, cerând etc. fiind modalitatea de diferențiere între persoana 1 și a 2-a²¹.

Precizările de mai sus sunt importante pentru că atrag atenția asupra faptului că nu toate formele verbale care prezintă consoana radicalului modificată sub acțiunea unui iot sunt relevante. Astfel, nu intră în discuție verbe care au numai forme iotacizate (nu și forme refăcute), verbe de conjugarea I cu radicalul în *c* (precedat de consoană), *t*, *d*, *l* + iot: *înfăș* < lat. *in-fascio*, *despoi* < lat. *despolio*, *moi* < lat. *mollio*, *tai* < lat. *talio* etc. Face excepție *sughit* (<lat. *subgluttio*), care prezintă și forme cu consoana radicalului refăcută (*sughit*, *să sughită*) prin analogie cu verbele de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a (Saramandu 1992, 83). De asemenea, nu intră în discuție formele de gerunziu ale verbelor cu radicalul în *t*, *d* care nu apar cu consoana radicalului refăcută (*văzând*, *tunzând*, *vânzând*, *auzind*, *simțind*) sunt singurele forme cunoscute, spre deosebire de alte forme de gerunziu, la care apare opoziția între *formă iotacizată* și *formă deiotacizată*: *ținând/ ținind*, *spunând/ spuind*) (*ibidem*).

3. Formele iotacizate s-au păstrat cel mai bine în graiurile sud-estice, unde nu exista omonimia formelor de persoana 1 și a 2-a la indicativ prezent, datorită păstrării lui *i* final asilabic după *z(d)*, *ț* (*eu scoț – tu scoți*, *eu auz – tu auz*), pentru că „graiurile sud-estice au recurs la modalități specifice de refacere a opozițiilor morfonologice, diferite de cele din graiurile nord-vestice” (cf. Saramandu 1992, 87). Pentru verbele cu radicalul în *t*, *d*, formele verbale iotacizate la indicativ persoana 1 (*înghiț*, *simț*, *trimeț*, *auz*, *văz* etc.) sunt aproape exclusiv folosite în graiurile muntenești²²: *văz o vulpe/* (TDM II, p. 224, pct. 709); *în timpu ăla atuncea nu a fost ca astăzi să dau drumu la televizor/ la radio/ auz di america/* (TDM III, 562, pct. 821). Pentru verbele cu radicalul în *t*, *d*, formele verbale iotacizate se păstrează atât la indicativ persoana 1 (*înghiț*, *simț*, *trimeț*, *auz*, *văz* etc.), cât și la conjunctiv persoana a 3-a /a 6-a (*să simță, să auză, să răză, să vază* etc): *da...ca să răză de ! fete/ așa era obiceiul/ acu nu mai e// [...] scula vita/ ca la cât să scoală/ [...] îi la anu/ i la doi/ i la trei/ să vază la cât să scoală vit-aia// [...] să da alătur și-nhidea ochii/ ca să vază/* (TDM III, 192, pct.791). Hărțile din anexe (*Repartiția formelor iotacizate și a celor neiotacizate de indicativ prezent*

²¹ Aceeași idee apare în Morariu, 1925, 308: „tendința de a diferenția persoana a 2-a de persoana 1 a verbelor iotacizate a condiționat abandonarea formelor iotacizate – abandonare azi generală în aromână, meglenoromână și istoromână, iar în dacoromână, cel puțin la dentale, în idiomul moldovean – și înlocuirea lor cu desiotacizatele forme create analog după alte verbe [neiotacizate]”.

²² Mențiunea se găsește și în Iordan 1943, 130–131: Formele cu *z* și *ț* caracterizează graiurile muntenești (în vreme ce formele cu *i* se întâlnesc pretutindeni). Iar mai încolo: „[...] *văz* și *scoț* etc. au fost, din capul locului, generale: lat. *video*, *excutio* etc. au dat în mod regulat (potrivit normelor fonetice) rom. *văz(u)*, *scoț(u)* etc. Formele cu *d*, *t* etc. s-au născut ulterior, sub influența celor la care aceste consoane se păstrasera, fiindcă nu se găseau în poziția necesară pentru iotacizare. Odată ivite, variantele noi s-au răspândit, înlăturând treptat pe cele vechi. Înlăturarea acestora este definitivă în graiurile moldovenești și se va realiza, cu timpul, și în celelalte, dacă lucrurile se desfășoară așa cum ne arată situația actuală”.

persoana I, **a vedea**, Repartiția formelor iotacizate și a celor neiotacizate de indicativ prezent persoana I, **a tunde**, Repartiția formelor iotacizate și a celor neiotacizate de indicativ prezent persoana I, **a înghiți**) arată distribuția formelor *văz, mă tunz, înghiț*. De asemenea, hărțile Repartiția formelor iotacizate și a celor neiotacizate, **să văz/să vadă, a vedea** – conjunctiv prezent, pers. a 3-a și Repartiția formelor iotacizate și a celor neiotacizate, **a înghiți** – conjunctiv prezent, pers. I arată că la acest tip de verbe, cu radicalul în *d* și *t*, iotacizarea este un fenomen aproape general în Muntenia, în timp ce în Dobrogea formele iotacizate se găsesc mai ales în sudul și vestul provinciei. Comparând hărțile realizate de noi cu cele din Vonica 2003, hărțile 31, 44, 45, am putut observa că între zona graiurilor muntenești și cea a graiurilor oltenești *nu există o graniță* în ceea ce privește repartizarea formelor iotacizate și a celor neiotacizate cu radical în *-d, -t*, ariile aflându-se în raport de continuitate lingvistică.

Pentru verbe neologice cu radicalul în *t, d* nu am identificat forme iotacizate în textele muntenești, confirmând astfel costatarea lui Sever Pop (1966, 292).

4. Pentru verbe cu radicalul în *n*, sunt foarte frecvente formele iotacizate de indicativ și conjunctiv²³ persoana a 3-a/a 6-a *spui, țiu, să rămâie, viu* „care sunt mai răspândite decât cele refăcute prin analogie” (Saramandu 1992, 85). Am ales din textele muntenești doar câteva exemple, pentru că formele iotacizate sunt preponderente: **viu/ târziu/ când viu aci/ ...nevasta/ „de ce-ai venit ? ce-ai?”** (TDM II, 223, pct. 709); **a fost un colonel/ nici io nu țiu minte bine/** (TDM I, 431, pct. 782).: **ca să nu ia pământu boierului// să rămâie mai puțini** (TDM I, 429, pct. 782); **s-a dus îndărăt alde socri-miu/ să le spuie l-alde nașu//** (TDM I, 434, pct. 782); **zice/ „că să-ți puie beteala/** (TDM I, 434, pct. 782). Hărțile noastre Repartiția formelor iotacizate și a celor neiotacizate pentru indicativ prezent, persoana I, **spui/spun, țiu/țin** și Repartiția formelor iotacizate și a celor neiotacizate pentru conjunctiv prezent, persoana I, pentru **a spune** și pentru **a ține**, formele **să spui/să spun, să țin/să țiu** arată că pentru verbe cu radical în *n*, fenomenul iotacizării este general în Muntenia și în estul Dobrogei. Compararea cu hărțile realizate în Vonica 2003 (hărțile 54, 55) susțin amploarea acestui fenomen, pentru că arată că formele iotacizate ale verbelor cu radical în *-n* se continuă dinspre Muntenia până înspre jumătate (la conjunctiv, chiar mai mult de jumătate) din Oltenia.

4.1. La gerunziu formele verbale iotacizate *spuind, țiuind, viuind* se păstrează în Muntenia, cele cu consoana radicalului refăcută (*spunând, ținând, venind*) fiind

²³ În Petrovici – Rusu 1964, 223, 226 există o altă explicație a formelor iotacizate de conjunctiv și a celor iotacizate de gerunziu ale anumitor verbe: apare ipoteza conform căreia formele de persoana a 3-a a conjunctivului anumitor verbe de conjugarea a II-a și a III-a se deosebeau de cele de persoana a 3-a a indicativului cu ajutorul opoziției dintre consoana *n* și consoana *ñ*. Cu alte cuvinte, *ține* vs. *să ține*, *rămâne* vs. *să rămâne*, *vine* vs. *să viñe*, *pune* vs. *să puñe*. Din formele menționate de conjunctiv s-a dezvoltat, în unele graiuri, formele *să țîie, să rămâie, să viie, să puie*, prin transformarea lui *ñ* în *î*. Gerunziile *țîiind, rămâiind, viiind*, cu *ñ* palatal, explică gerunziile de tip *țîiind, rămâiind, viiind*, tot în urma trecerii lui *ñ* la *î*.

totuși mai răspândite decât formele iotacizate în vestul provinciei (vezi harta *Repartiția formelor iotacizate la modul gerunziu: spuind/spunând*).

4.2. Iotacizarea se extinde și la verbe neologice, pentru verbele cu *n* la finala radicalului. Exemplele sunt înregistrate în Muntenia și în sudul Dobrogei: (*nu*) *rețiu* (TDD, 50–51), *deviu* (TDM III, 562, pct. 821).

5. La verbele cu radicalul în *r*, situația este diferită de cea a celorlalte verbe: sunt mai frecvente în aproape întreaga Muntenie și în Dobrogea formele cu consoana radicalului refăcută (neredusă la *î*) *cer*²⁴, *mor*, *pier*²⁵. Formele iotacizate *cei*, *mori*, *piei* (cele de indicativ prezent persoana 1 și a 2-a și cele de conjunctiv persoana 1 și a 3-a/ a 6-a) apar numai în extremitatea sud-vestică a Munteniei (cf. Saramandu 1992, 86). Comparând hărțile noastre cu hărțile care prezintă distribuția formelor iotacizate și deiotacizate pentru verbele cu radical în *-r* în graiurile oltenesti din Vonica 2003, hărțile 68, 69, trebuie să observăm că, atât la indicativ, cât și la conjunctiv, fenomenul este mai bine reprezentat în aria oltenească.

6. În graiurile muntenești există arii în care vorbitorii folosesc forme iotacizate de indicativ prezent și forme de conjunctiv prezent cu consoana radicalului refăcută: (*eu*) *spui*, *să spună*, (*eu*) *vin*, (*ploile*) *să vie* (TDD, 53). Există cazuri în care forme alterate și cele nealterate la același timp și mod coexistă în vorbirea unui informator: *pui*, *pun*; *spui*, *spun* (*ibidem*). Pentru sudul Dobrogei, s-a remarcat predilecția pentru menținerea formelor iotacizate la verbele cu consoana tematică *-n* și tendința de înlocuire a acestora la verbele cu consoana tematică *-t*, *-d* (*idem*, 52).

7. Cercetătorii au remarcat preferința generației vârstnice pentru formele iotacizate. Ultimele cercetări evidențiază stadiul avansat al procesului de eliminare a formelor iotacizate sub influența limbii literare (*idem*, 53)²⁶. În limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, sunt atestate în textele din Muntenia formele iotacizate pentru verbele cu radical în *t*, *d*, *n* și uneori în *r* (Gheție *et alii* 1997, 335).

8. Ca o concluzie, iotacizarea verbelor este relevantă pentru structura dialectală a dacoromânei „în măsura în care formelor iotacizate din unele graiuri le corespund, în alte graiuri, forme cu consoana radicalului refăcută” (Saramandu 1992, 83). Păstrarea formelor iotacizate în graiurile sudice intră în opoziție cu fenomenul de refacere a consoanei radicalului verbal prezent în graiurile nord-vestice²⁷. Apariția formelor verbale cu consoana radicalului refăcută în graiurile

²⁴ În GN, pentru graiurile avute în vedere, am întâlnit o singură formă: „*Ce ești tu, ce cei?*” (149 – Teleorman, Atârnați).

²⁵ Ideea apare și în Morariu 1925, 340: „Mai refractare față de iotacizare se prezintă aici tulpinile în *-r*: *moriu*, *periu*.”

²⁶ În Graur 1968, 211–212: „Deoarece interesul pentru iotacizare a dispărut, constatăm că derivatele cu prefixe neologice nu o mai admit decât la gerunziu [...]. Mai mult, chiar unele verbe împrumutate sau formate în românește ceva mai de mult nu mai participă la iotacizare, de exemplu avem *socot*, gerunziul *vădind* și altele”.

²⁷ „L'aire actuelle des formes verbales iotacisées s'étend sur l'Olténie de l'est, la Munténie, la Dobroudja et la Transylvanie du sud-est, c'est-à-dire justement sur le territoire considéré comme le « berceau » de la langue littéraire roumaine d'aujourd'hui. Les régions innovatrices, qui rejettent les formes verbales iotacisées, sont les trois suivantes: la Moldavie, la Transylvanie du nord et le Banat et ses régions environnantes” (Pop 1966, 314).

nord-vestice ilustrează una dintre trăsăturile inovatoare al acestor graiuri (cf. Pop 1966, 293; Saramandu 1992, 86–87). Păstrarea lui *i* final asilabic, care servește la marcarea opozițiilor morfo(no)logice în graiurile muntenești (Saramandu 1992, 83), a fost cauza conservării formelor iotacizate în aceste graiuri (Saramandu 1992, 87; Saramandu 1997, 188). Textele vechi arată că formele verbale cu consoana radicalului refăcută prin analogie (sporadic în secolul al XVI-lea și tot mai frecvent în secolele următoare) apar în două mari arii inovatoare, aflate în discontinuitate geografică: Banatul și Hunedoara, pe de o parte, și Moldova, pe de altă parte (cf. Saramandu 1992, 87).

XXII. CONCLUZII PRIVIND FORMELE ȘI VALORILE TIMPURILOR ȘI ALE MODURILOR PERSONALE

1. FORME

1.1. Credem că un inventar sumar al formelor verbale (ale timpurilor și ale modurilor personale, deocamdată) cu caracter arhaic și apoi, unul al formelor verbale cu caracter inovator impun și determină un răspuns motivat statistic în ceea ce privește caracterul arhaic sau inovator al flexiunii verbale în graiurile muntenești actuale.

1.1.1. Considerăm „fenomen/ formă arhaică” orice formă etimologică – sau care urmează o tendință existentă în limba latină – și orice formă care a avut curs în limba română veche.

1.1.2. Dăm mai jos un inventar al formelor verbale arhaice întâlnite în graiurile muntenești (în condițiile în care o formă nu este tipică graiurilor avute în vedere sau nu mai are relevanță astăzi, va fi așezată între paranteze):

I. absența desinenței *-u* de la persoana a 6-a imperfect indicativ – întrebuințarea formelor etimologice pe aproape întreg teritoriul graiurilor muntenești;

I'. (absența desinenței *-m* la persoana 1 imperfect indicativ – foarte rar/accidental azi;)

II. menținerea formelor etimologice la imperfectul verbelor *a da*, *a sta* – în anumite arii;

II'. conservarea formelor de participiu în *-ă* – în anumite arii, restrânse; (trăsătura este considerată specifică graiurilor nordice);

III. menținerea, în anumite arii, a formelor asigmatice vechi ale verbelor *a fi*, *a avea*, *a vrea* la perfectul simplu indicativ;

IV. conservarea, în anumite arii, a formelor din paradigma tare a verbelor *a da* la perfectul simplu indicativ;

V. prezența formelor etimologice de plural la mai-mult-ca-perfect indicativ – fără *-ră-*, fenomen caracteristic și general;

VI. întrebuințarea, chiar dacă mai puțin frecventă astăzi, a formelor perifrastice de imperfect și mai-mult-ca-perfect-indicativ;

VII. folosirea formelor etimologice de conjunctiv prezent ale verbelor neregulate *a da, a sta, a bea, a lua*;

VIII. menținerea formelor iotacizate la persoanele 1 și a 2-a indicativ prezent și a 3-a și a 6-a conjunctiv prezent, precum și la gerunziu, ale verbelor moștenite cu radical în *t, d, n* și mai rar, în *l, r*;

IX. forma etimologică de imperativ *adu*.

Includem aici, deși nu sunt fenomene care să se refere direct la forme ale timpurilor și ale modurilor personale, ci la fenomene care privesc conjugările și diatezele, următoarele trăsături:

– fluctuația dintre conjugările a II-a și a III-a, productivitatea conjugărilor I și a IV-a, ca în latină, îmbogățirea inventarului conjugării a IV-a, ca în limba veche;

– întrebuințarea anumitor verbe, reflexive în limba standard, la diateza activă – *a naște*, ca în limba veche.

Nu excludem din inventarul trăsăturilor de tip arhaic tendințe manifestate în actualizarea anumitor valori:

– utilizarea viitorului cu dubla valoare temporală și modală, ca în limba latină;

– întrebuințarea conjunctivului după verbele *a apuca, a înceta*, ca în limba veche;

– utilizarea conjunctivului cu valorile din limba latină: deliberativ, potențial, iusiv.

1.1.3. Dăm mai jos un inventar al formelor verbale de tip inovator:

I. generalizarea omonimiei dintre persoana a 3-a și persoana a 6-a de la verbele de conjugarea I la prezent indicativ – unde este normală – la toate conjugările;

II. omonimia dintre persoana a 3-a și persoana a 6-a (forma *a*) a auxiliarului perfectului compus indicativ (forma *a* fiind ea însăși o inovație muntenescă);

III. extinderea desinenței *-ră-* de la persoana a 6-a a perfectului simplu (inovație a graiurilor muntenesti la origine) la forme de plural ale perfectului compus, ale imperfectului, ale prezentului, la forme de singular ale conjunctivului, ale perfectului simplu, ale mai-mult-ca-perfectului, la interjecții cu valoare verbală;

IV. desinența *-i* la persoana a 2-a a mai-mult-ca-perfectului indicativ (în loc de *-și*);

V. utilizarea conjunctivului în locul infinitivului;

VI. lărgirea inventarului verbelor de tip ingresiv și terminativ în structuri cu modul conjunctiv;

VII. forma de imperativ *vino*.

1.1.4. Comparând cele două inventare de mai sus (nouă fenomene considerate arhaice + două + trei *vs.* șase considerate inovatoare), rezultă un raport în favoarea formelor de tip arhaic.

Concluziile sunt:

i. răspândirea generală în graiurile muntenești a unor forme verbale etimologice (forme iotacizate, forme de persoana a 6-a fără *-u* la imperfect) acolo unde în graiurile de tip moldovenesc se întrebuințează forme inovatoare

ii. menținerea în uz, în anumite arii, a unor forme verbale etimologice (formele etimologice de imperfect ale verbelor *a da, a sta*) sau a unora vechi (forme de perfect simplu de tipul *dete*), precum și a unor forme asigmatice de perfect simplu ale verbelor *a fi, a avea, a vrea*. Aceste fapte impun considerarea graiurilor muntenești drept graiuri cu caracter preponderent conservator în ceea ce privește morfologia verbului.

1.2. Cu privire la caracterul inovator al graiurilor muntenești, considerăm că principalul – prin anvergură – fenomen tipic se referă la extinderea desinenței *-ră-*. Urmează: **a.** extinderea omonimiei de la prezent indicativ 3/6, conjugarea I la conjugările a II-a, a III-a, a IV-a prezent indicativ și la celelalte timpuri ale indicativului (exceptând imperfectul); **b.** desinența *-i* de la mai-mult-ca-perfect și **c.** înlocuirea infinitivului prin conjunctiv.

2. VALORI

2.1. Dintre timpurile indicativului, prezentul este întrebuințat în graiurile muntenești pentru exprimarea celui mai mare număr de valori (ale tuturor celorlalte timpuri ale indicativului, dar și ale modurilor imperativ, conjunctiv și condițional și optativ – prezent);

2.1.1. Imperfectul este, dintre timpurile trecute ale indicativului, cel mai frecvent folosit, fiind întrebuințat cu valoare de perfect compus, mai mult ca perfect, dar și cu valoarea altor moduri, bunăoară, condițional-optativ perfect și conjunctiv perfect; imperfectul exprimă cel mai mare număr de nuanțe: reproș, modestie, complicitate.

2.1.2. După numărul și varietatea valorilor pe care le pot exprima, urmează perfectul compus, perfectul simplu, mai-mult-ca-perfectul, viitorul.

2.1.3. Toate timpurile indicativului exprimă valori temporale, modale și aspectuale, precum și valori afective.

2.1.4. Modul indicativ poate „acoperi” valorile tuturor celorlalte moduri personale, depășindu-și, în acest caz, statutul de „mod al realității”.

2.2. Modul conjunctiv poate fi folosit pentru exprimarea altor moduri subiective: imperativ, prezumtiv, condițional-optativ (perfect).

2.3. Modul condițional-optativ este cel mai puțin folosit dintre toate modurile personale subiective, dar sensul lui poate fi preluat de forme ale tuturor celorlalte timpuri ale indicativului și moduri personale (exceptând prezumtivul).

2.4. Valoarea afectivă cu cel mai mare număr de modalități de exprimare este cea a reproșului. Pot reda reproșul imperfectul, perfectul compus, perfectul simplu și conjunctivul.

XXIII. INFINITIV

1. FORME

1.1. Menționat, de obicei, primul în ierarhia modurilor nepersonale²⁸, infinitivul²⁹ nu-și justifică, în graiurile muntenești, poziția de cap de listă, întrucât are o prezență mai mult decât periferică. Structurile în care infinitivul³⁰ este întrebuințat sunt, în general, cele de viitor cu *voi* sau *oi*, precum și cele cu semiauxiliare de mod și de aspect, dar chiar și în aceste din urmă cazuri, combinațiile infinitivului sunt, dacă nu accidentale, oricum, (mult) mai puțin frecvente decât în graiurile moldovenești și în limba literară.

²⁸ Deși în gramatici sunt tratate global sub denumirea de „moduri verbale nepersonale”, infinitivul, participiul, gerunziul și supinul constituie o categorie neunitară după criteriul caracterului lor verbal, precum și după capacitatea lor distribuțională. Este limpede că între infinitiv, participiu, gerunziu și supin sunt diferențe, a căror principală cauză este dubla lor natură, fie predominant nominală, fie predominant verbală. Se explică astfel faptul că, în gramatici și în studii, acestea sunt abordate diferențiat, cercetătorii având în vedere mai degrabă deosebirile decât asemănările dintre ele. Cel mai important criteriu ales, caracterul verbal, a determinat ca fiecareia dintre aceste patru forme verbale să i se atribuie un statut diferit.

²⁹ În *Gramatica română* a lui H. Tiktin, de pildă, „infinitivul, supinul, gerundiul, participiul [cărora li se adaugă și] adjectivul verbal” (e.g. *făcător*) apar sub mențiunea „nume verbale” sau „moduri impersonale”, deși, mai departe, lingvistul face diferența între „forma scurtată a verbului” la infinitiv și „forma întreagă”, în sensul că prima „se tratează ca verb”, pe când „cea întreagă se tratează ca substantiv, luând articol și atribut” (Tiktin 1895, 121). Accentul pe calitatea nominală a infinitivului se menține și peste jumătate de veac, astfel încât Iorgu Iordan și referă la infinitiv (și la participiu), ca intrând într-„o grupă aparte, esențial deosebită de celelalte”, pentru că „moduri în sens strict nu sunt nici participiul și nici infinitivul”, întrucât infinitivul „este „forma substantivală a verbului” și are caracter „abstract, general, nedefinit, ceea ce explică inaptitudinea lui de a avea forme după persoane și totodată numele însuși de infinitiv (adică „nefinit” = nehotărât)” (Iordan 1954, 430–431). Diferențierea între infinitivul lung, formă nominală, pe de o parte, și infinitivul scurt, formă verbală, pe de altă parte, punct de vedere adoptat de majoritatea cercetătorilor (Caragiu Marioțeanu 1962,38; DSL), reflectă poziția infinitivului în sistemul verbal românesc actual.

³⁰ Ne vom referi întâi la forma scurtă a infinitivului („apocopată” sau „trunchiată” după Densusianu), ca expresie a valorii verbale. Infinitivul lung, atestat în limba română veche cu două valori, nominală și verbală, nu se realizează în graiurile muntenești ca variantă verbală. De altfel, în limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, infinitivul lung este în continuu regres (cf. Gheție *et alii*, 1997, 342). Ion Diaconescu demonstrează că întrebuințarea infinitivului scurt în limba română este un fenomen exclusiv românesc, apărut prin reducerea infinitivului lung, resimțit ca substantiv (*nomina actionis*), la o formă în care vocalele caracteristice *-a*, *-ea*, *-e* și *-i* să devină sufixe ale infinitivului, în condițiile în care afixul *-re* (sau *-are*, după alți cercetători) s-a detașat în așa măsură încât a devenit productiv. Fenomenul „a început în secolul al X-lea – pentru că nu există în aromână și meglenoromână, dar există în istroromână – și s-a generalizat ca sistem până în secolul al XIII-lea – al XIV-lea, menținând totodată ca variante arhaice, dialectale, stilistice sau poziționale unele forme lungi” (Diaconescu 1977, 68).

Cauza principală a slăbirii infinitivului este extinderea tiparului cu modul conjunctiv³¹, în condițiile echivalenței valorice dintre cele două moduri, în structuri în care, inițial, era întrebuițat infinitivul. În limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea³², infinitivul intra în combinații cu semiauxiliare de aspect ca *a începe, a prinde, a se apuca, a sta, a sfârși, a conține* etc., precum și cu semiauxiliare de modalitate ca *a putea, a trebui, a fi, a avea, a vrea* etc. (cf. Pană Dindelegan 1968, 265–296). Ce trebuie observat este că, încă din această etapă, în aceste construcții, verbele menționate se asociază cu conjunctivul, dar admit și combinații cu infinitivul. Situația din graiurile muntenești actuale este similară din acest punct de vedere cu cea din limba veche: în construcții cu verbele menționate mai sus, este preferat conjunctivul (vezi capitolul CONJUNCTIVUL PREZENT), dar au curs și cele cu infinitivul. Totuși, dintre aceste verbe, unele intră mai frecvent decât celelalte în combinație cu infinitivul și acestea sunt *a începe, a putea*³³: *începuse-a merge înspre Sândică/* (TDM II, 222, pct. 709); *oaia a-nceput a fâțâi dâncuadă/* (TDM II, 224, pct. 709); *după ce am frământat-o [brânza] bine cu sare, începem a o pune în puțină [...]* (ALRT II, 233, Piua-Petrii – Ialomița, *apud* Caragiu Marioțeanu *et alii* 1977, 259); *colții ăștia dă urs/ sânt prea veninoși/ foarte greu e că să...să*

³¹ „Interferența dintre infinitiv și conjunctiv datează din latină și se accentuează în română, pe măsură ce conjunctivul tinde să devină mod al subordonării, apropiindu-se, sub acest aspect, tot mai mult de infinitiv: ambele, în calitate de moduri dependente, exprimă o acțiune virtual posibilă, realizabilă. Pe baza asemănărilor de conținut, are loc, [...], după o prealabilă perioadă de alternanță, procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv. În aromână și meglenoromână, procesul se încheie; în schimb, în dacoromână și istroromână, infinitivul continuă să se mențină, fie în contexte proprii, determinate din punct de vedere semantic și gramatical, fie în contexte comune cu ale conjunctivului – într-un raport de alternanță, de cele mai multe ori, în defavoarea infinitivului. Faptul că atât conjunctivul, cât și infinitivul pot să apară în contexte specifice, pune cele două moduri într-un raport de distribuție defectivă” (Diaconescu 1977, 124–125).

³² „În secolul al XVI-lea, conjunctivul domină infinitivul, aceasta fiind o dovadă că procesul înlocuirii infinitivului prin conjunctiv datează dintr-o perioadă mult mai îndepărtată”, cele două moduri apar în alternanță în același context sau infinitivul este înlocuit cu modul conjunctiv în același context. După raportul de frecvență între infinitiv și conjunctiv, se pot stabili, în mare, două arii lingvistice: zona nordică – nordul Moldovei și nordul Transilvaniei – unde construcțiile cu infinitivul sunt predominante și zona central-sudică, unde construcțiile cu modul conjunctiv sunt predominante. Tendința de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv – comună tuturor limbilor din aria balcanică și favorizată de posibilitatea conjunctivului de a raporta explicit acțiunea la persoană – continuă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, raportul fiind mai omogen în aceste secole (60% vs. 80%, în favoarea conjunctivului), procente mai ridicate prezentând conjunctivul în limba documentelor originale. Preferința stilului științific pentru modul infinitiv va determina o revitalizare a valențelor infinitivului în limba română a secolelor al XIX-lea – al XX-lea (susținută și de traduceri, mai ales din franceză), și, odată cu aceasta, o întărire a poziției infinitivului în sistemul verbal. (Diaconescu 1977, 125 et passim).

³³ Interesant este capitolul dedicat infinitivului în Sandfeld – Olsen 1936, în care se enumeră și se exemplifică seria, generoasă, de verbe care intră în combinație cu infinitivul în limba literară sau în alte graiuri: *a vrea, a putea, a ști, a căuta, a cerca, a cere, a primi, a cuteza, a îndrăzni, a începe, a apuca, a prinde, a înceta, a urma, a învăța, a deprinde, a hotări, a cugeta, a avea, a însemna, a ruga, a se face, a se prefăce* etc.

poată vindeca// [...] *nici ăștia nu s-a putut trata*// (TDM I, 53, pct. 676); *că mămăliga necuaptă îngheța și n-o puteam mânca* (TDM I, 57, pct. 677).

1.2. În limba secolului al XVI-lea, deși apare frecvent infinitivul lung³⁴, mai ales în combinații cu prepozițiile *de* și *a* (*Dumnezeu e de a fălosirea; stătu de a nașterea; să nu iasă a se judecarea* – Densusianu, *ILR*, 152), care arată că „funcțiunea verbală e întunecată” (Densusianu, *LR*, 193), că „în general, [sunt] construcții care exprimă o intenție, un scop” (Densusianu, *ILR*, 152) și că „nu ne mai găsim în fața unui fapt esențialmente din morfologia verbului, ci din aceea a substantivului” (Densusianu, *LR*, 193). În plan dialectal infinitivul lung cu valoare verbală este atestat și în secolul al XX-lea, în structuri cu prepozițiile *de*, *a* + infinitivul, așa cum reiese din anchetele lui S. Pop și E. Petrovici pentru *Atlasul lingvistic român*, în două arii: una din subdialectul maramureșean și una în subdialectul crișean (Mării 1968, 328). În graiurile munteneste, infinitivul lung cu valoare verbală se mai întrebunțează doar în structuri de optativ (deseori al verbului *a fi*) cu auxiliarul postpus, cu valoare de imprecăție: *fire-ai ai dracu de băieți* [...] *fir-ai tu jurată* (TDM III, 742–743, pct. 834); „*acuș fire-ai a dracu/ să prinzi tu șoareci*// (ibidem); *o vecină/ a ișit un câine până coala/ s-a ținut după ea// și ea „fir-ai/ dar-ai”// și tot ucigă-l sfânta cruce*// (TDM III, 869, pct. 843).

1.3. Uneori apar construcții cu infinitivul precedat de prepoziția *a*, în structuri cu verbe urmate de alte prepoziții, de exemplu, *a avea* + prepoziția *de* + infinitivul cu *a*: *șerpi/ astea cel puțin în fiecare zi am... de-a pate cu ei*// (TDD, 541, pct. 895).

1.4. În textele dialectale nu am găsit nicio formă de infinitiv perfect. În limba veche, infinitivul perfect apare extrem de rar, în locul lui folosindu-se conjunctivul perfect (Gheție *et alii*, 1997, 343). Infinitivul perfect este un timp apărut târziu (în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) și se folosește astăzi mai cu seamă în limba cultă (Brâncuș – Saramandu 1999).

2. VALORI

2.1. Plasat de G. Guillaume pe axa cronogenetică, în categoria timpurilor *in posse*³⁵, infinitivul apare ca modalitate de exprimare a posibilității („infinite de

³⁴ În limba veche, infinitivul scurt începe să concureze încă din secolul al XVI-lea infinitivul lung (Densusianu, *LR*, 193).

³⁵ *Temps in posse* (infinitif et participe), *temps in fieri* (le subjonctif), *temps in esse* (l'indicatif). „Ces points, – les seuls que puisse offrir en soi un axe limité, – sont au nombre de trois: initial, médian, final, et marquent chacun un instant caractéristique de la formation de l'image-temps. [...] A l'instant initial, la chronogénèse n'a pas encore opéré, elle est seulement en pouvoir d'opérer: l'image-temps saisie sur cet instant de la chronogénèse est le temps *in posse* (c'est-à-dire une image que la pensée n'a aucunement réalisée, mais qu'elle est, néanmoins, en puissance de réaliser). A l'instant médian, la chronogénèse a plus ou moins opéré et l'image-temps saisie en telle position se présente en cours de formation dans l'esprit. C'est le temps *in fieri*. A l'instant final, la chronogénèse a fini d'opérer et la vue qu'on en prend sur cet instant correspond à l'image-temps achevée décrite au début et que nous nommerons désormais pour bien l'opposer aux deux autres: les temps *in esse*. Soit au total trois profils caractéristiques de la formation de l'image-temps: en puissance, en devenir, en réalité” (Guillaume 1968, 9–10).

realizare”, deci constituind „punctul de plecare în desfășurarea unui proces, perspectiva deschisă asupra oricărei acțiuni, virtualitatea” (Diaconescu 1977, 120).

2.2. Infinitivul arată, de cele mai multe ori, că acțiunea prezentată fără indici formali de persoană și de număr se desfășoară ca un proces. Ne interesează aici, bineînțeles, situația în care vorbitorul întrebuințează infinitivul ca element subordonat unui verb, situație în care acțiunea exprimată de infinitiv apare ca simultană cu cea a verbului regent, aflat la un mod personal (singurul care poate reda timpul, persoana și numărul prin indici formali) (Coteanu 1982, 217). Prin extensie, aceste categorii devin valabile și pentru acțiunea exprimată de infinitiv. În consecință, valoarea temporală a verbului la infinitiv, într-o situație în care infinitivul se află într-un raport de juxtapunere cu un verb la un mod personal, ambele verbe având același subiect, este dependentă de valoarea temporală a verbului regent. În fapt, aici este vorba de o situație similară cu aceea în care verbe „semiauxiliare de modalitate” sau „semiauxiliare de aspect” (Guțu Romalo 2005, 156–183) intră în structuri cu verbe la conjunctiv, ceea ce a fost numit „predicat (verbal) compus” (Săteanu 1966,). Recunoaștem și aici caracterul de formant al verbelor care se combină cu infinitivul, iar acestuia din urmă caracterul de plerem, întrucât el oferă semnificația, valoarea semantică. În următoarele exemple alese din textele muntenești, verbul la infinitiv primește – prin transfer contextual – valoarea temporală a verbului de care e dependent, de acțiune prezentă sau trecută: *o putem țâne mașina* (TDM III, 135, pct. 788); *să putea întâmpla să rămân orb* (TDM III, 181, pct. 790); *a-nceput a plânge* (TDD, 422, pct. 886).

Cu privire la valoarea modală a verbelor la infinitiv aflate în contextele de mai sus (a se înțelege, în structuri cu semiauxiliare de modalitate și de aspect) este limpede că infinitivul este echivalent cu un conjunctiv prezent (mai rar, poate fi substituit cu un conjunctiv perfect: enunțul al doilea de sub **2.2.**, de exemplu, permite, la limită, și o astfel de substituție). Raportul de echivalență semantică în care intră cele două moduri se explică prin valoarea lor fundamentală intrinsecă: aceea de a reda o acțiune ca posibilă, realizabilă (Diaconescu 1977, 127; cf. Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 203).

2.3. Faptul că infinitivul poate intra în combinații cu un subiect (propriu sau comun cu al verbului regent) „a contribuit la apropierea infinitivului de celelalte moduri verbale: indicativ, conjunctiv, imperativ, gerunziu și supin, ale căror valori le cumulează uneori”, situație care datează din latină (Diaconescu 1977, 121). În limba română, infinitivul este atestat cu următoarele valori modale: indicativ, imperativ, conjunctiv, supin, gerunziu, dar și cu valorile temporale de trecut, prezent, viitor, în contexte în care se raportează la aceste timpuri³⁶. În graiurile muntenești, în afară de numeroase exemple de sinonimie valorică a infinitivului cu prezentul conjunctiv (v. toate exemple de mai sus), apar contexte în care infinitivul

³⁶ Se poate realiza și cu valoarea de infinitiv „omnitemporal sau pancronic”, în propoziții care transmit un ordin, o invitație, o prescripție sau o interdicție cu caracter permanent, în propoziții exclamative, în proverbe și în titluri (Diaconescu 1977, 121–142). Aceste valori nu apar în graiurile muntenești.

lung (cu valoare substantivală) poate fi substituit cu supinul: *la termenare... mergem la un .../ [...] ..facem ultimul joc...care este/ și...trântim steagu jos/ adică am jucat/ toți/ de terminat/* (TDM III, 654, pct. 827).

2.4. Infinitivul lung cu valoare substantivală apare frecvent, întrebuințat în texte tematice (referitoare la muncile sau operațiile agricole ori casnice), contexte care permit conservarea sensului verbal originar: cultivarea (grâului, porumbului etc.), păstrare, secere etc.: *il pliveam de pălămidă [...]// și alte buruieni// care-i făceau umbră lui și îl încurca/ ...creșterea normal-a grâului* (TDM III, 617, pct. 825); *după aceea luăm turtișoare-așa/ [...] le punem într-un săculeț așa/ sau un coșuleț/ și le punem în pod/ la păstrare/* (TDD, 315, pct. 878).

Am observat, de asemenea, că infinitivul cu valoare substantivală este uneori selectat pentru echivalența cu o subordonată circumstanțială temporală, cu care se poate afla în raport de variație liberă: *la termenare...mergem de exemplu la un.../ am terminat...călușu astăzi duminică// am jucat/ și astăzi se termină călușu// banii care s-au strâns toți/ banii/ să numără banii/...și seara facem ultimul joc/* (TDM III, 654, pct. 827).

2.5. Ca o concluzie, se poate spune că infinitivul scurt cu valoare verbală nu reușește să-și dovedească vitalitatea în graiurile muntenești. Dată fiind întrebuințarea redusă la un număr mic de contexte – combinațiile cu verbele *a putea* și *a începe* și structurile de viitor de tipul *voi/ oi merge* (toate concurate de cele cu modul conjunctiv), infinitivul scurt apare ca un mod verbal fragil, cu apariție întâmplătoare. Altfel stau lucrurile cu infinitivul lung cu valoare substantivală: așa cum am demonstrat mai sus, acesta este întrebuințat frecvent, atât în texte tematice, cât și cu valoarea altor moduri (de obicei, supinul), ceea ce face posibilă interpretarea infinitivului ca formă nominală cu sens verbal.

XXIV. GERUNZIU

1. FORME

1.1. Contestată³⁷ sau accentuată³⁸, natura verbală a gerunziului a determinat ca statutul său în tabloul modurilor verbale să fie multă vreme controversat. Poziția

³⁷ Iorgu Iordan consideră că în categoria modurilor, deși cu alte caracteristici (vezi supra, nota I la *Infinitiv*), intră numai infinitivul și participiul. Cu privire la gerunziu, „nu sunt multe lucruri de spus”, decât că „funcționează, obișnuit, ca complement circumstanțial și, mai rar, ca atribut”. Despre uzul gerunziului ca formă acordată, I. Iordan consideră că „trebuie evitat și combătut”, singurele care s-au impus sub forma unor cuvinte cu flexiune sunt *suferind* și gerunziul acordat al verbelor *a crește* și *a descrește*. „Se vede ușor că necesitatea de a recurge la gerunziu este îndoielnică, ba chiar inexistentă, căci se poate recurge, cu folos nu numai gramatical, la o propoziție atributivă (*tinerete care izbucnește*), la participiu (*aurirea vestejirii sportive*), la un adjectiv verbal (*pașii șovăitori*), la un adjectiv propriu-zis din aceeași familie cu verbul respectiv (*linia albă a drumului*) etc”. (Iordan 1954, 436).

³⁸ Matilda Caragiu Marioțeanu este de părere că gerunziul „în cele mai multe cazuri funcționează ca o formă verbală”, atunci când „exprimă o acțiune sub formă de proces care se referă la autorul ei, subiectul”. În această calitate, exprimă categoriile verbale caracteristice acestei părți de vorbire:

gerunziului în sistem a fost (re)stabilită prin acceptarea comportamentului său triplu: verbal, adverbial și nominal (acesta din urmă, foarte puțin reprezentat) (v. DSL).

În graiurile muntenești, gerunziul apare foarte frecvent, în primul rând pentru calitatea sa verbală, în special ca modalitate de a exprima concomitența cu o altă acțiune, și apoi, în contexte care valorifică posibilitatea acestui mod de a reda circumstanțele unei acțiuni, deci pentru calitatea sa adverbială. În subcapitolul 2. *Valori*, vom încerca să demonstrăm frecvența și varietatea contextuală specifice gerunziului în textele dialectale muntenești.

1.2. Puține lucruri se pot spune cu privire la variațiile de formă ale gerunziului în graiurile muntenești³⁹. Primul dintre ele este faptul că gerunziul apare deseori cu vocala *-ă* la finală. Formele de gerunziu cu *-ă* sunt frecvente în vorbirea generației vârstnice și medii. Fenomenul este explicat în general fonetic, prin explozia de timbru a consoanei finale: *și tot așa ne-a s [k] povestea el odată noi// „mă/ când auzim duduindă/ și când o vedem/ să duce și să ...repede-ntr-un zid//* (TDD, 521, pct. 894); *miergândă la pichet ca să vinim la al nostru/* (idem, 527); *și l-am scos să-l legăm// mergândă.../ acolea era patu/ jandaru stătea lângă pat* (TDM III, 809, pct. 839).

1.2.1. Utilizarea gerunziului cu *-ă* final este specifică graiurilor din partea de nord-nord-est și sud-sud-est a Munteniei⁴⁰ și din partea de sud-est a Dobrogei, așa după cum arată și hărțile realizate pe materialul ALRR, vezi harta noastră *Repartiția formelor de gerunziu în -ă*. Fenomenul nu apare în aceeași arie în care apare și participiul în *-ă* (cf. Marin 1991, 63), vezi hărțile *Repartiția formelor [de conjunctiv perfect cu] participiul în -ă, [să fi cântată/să fi cântat; să fi ținută/să fi ținut; să fi văzută/să fi văzut și Repartiția formelor de condițional-optativ perfect aș fi cântată/aș fi cântat; aș fi văzută/aș fi văzut]*, în sensul că aria gerunziului în *-ă* include puncte din aria participiului în *-ă*. Aria participiului se întinde în partea de sud-est a Munteniei și în partea nordică, vestică și sudică a Dobrogei, în timp ce aria gerunziului este reprezentată de două zone înguste în nordul și estul Munteniei și în centrul Dobrogei. Formele de gerunziu fără *-ă* final sunt mai frecvente decât cele cu *-ă* final (vezi harta menționată la 1.2.1., dar și situația reflectată de exemplele excerptate din textele dialectale muntenești, citate mai jos, sub 2. *Valori*).

diateza, persoana, timpul și modul. „Pentru ca un gerunziu să devină substantiv sau adjectiv, de pildă, este necesar să se transpună această formă cuprinzând o idee verbală din categoria entității”. [...] prin aceasta, ea încetează de a mai fi o formă verbală care să arate ce face subiectul, pierde, așadar, categoriile verbale ale persoanei, timpului, modului, diatezei etc. și capătă categoriile proprii substantivului: genul și cazul”. Gerunziul-substantiv este foarte rar în limba română, exemple sunt substantivul *murindul* (*voi să dea drumul murindului* – Caragiale citat în Sandfeld–Olsen 1936, 294 pentru „un adjectiv verbal qui se décline”) și substantivul *intrând* = „nișă”, dar mai frecvent este gerunziul-adjectiv, o formă de gerunziu care exprimă ideea de calitate – Caragiu Marioțeanu 1957, 64–65.

³⁹ Facem această afirmație având în vedere situația din limba veche, când, sub aspect formal, comportamentul gerunziului prezintă mai multe caracteristici: 1. întrebuițarea unor forme *fugând, luund, aibând* (Gheție *et alii*, 1997, 343) (astăzi, neutilizate); 2. forme iotacizate la verbe cu radical în *r, n* (astăzi, graiurile prezintă numai formele iotacizate ale verbelor cu radical în *n*).

⁴⁰ Pentru Muntenia acestea sunt ariile delimitate și în Marin 1991, 62.

1.2.2. Acest segment fonc final se păstrează și în cazul asocierii gerunziului cu forme neaccentuate ale pronumelor personal sau reflexiv, substituind vocala *-u* de legătură: *tăvălindă-se, punândă-i* (TDD, 56). Forme ca *ducândă-mă, ducândă-să* („vokal-harmonischen Formen”) sunt înregistrate de G. Weigand, în ancheta dialectală din Moldova, „Valachia Mare” (vezi nota 11 din capitolul VII) și din Dobrogea (Weigand 1902, 191).

1.2.3. Formele de gerunziu cu *-ă* final pot alterna cu cele fără *-ă* în exprimarea aceluiași informator: *când a auzit duduind [...] așa s-a făcut...un om înaintea lor// [...]; unu a căzut drept în poarta bisericii// ș-acolo stândă// „doamne” zice „n-o fi astea di iele”* (TDD, 521, pct. 894).

1.3. Situațiile în care verbele la gerunziu au subiecte proprii⁴¹ (exprimate sau recuperabile din context) sunt relativ frecvente în graiurile muntenești și demonstrează faptul că vorbitorii întrebuințează deopotrivă forma gerunzială ca modalitate de exprimare de natură verbală și ca modalitate de exprimare de natură adverbială, pentru ilustrarea împrejurării, circumstanțelor acțiunii: *stând io așa/ torcând io cu ochii la piele/ vine o nepoată d-a noastră//* (TDD, 551, pct. 896); *și io-am început să țip// via a fost aproape/ și-a auzit bărbatu-mio d-acolo/ dă la vie/ pân să vie el acasă/ s-au dus hoșii/ dac-a auzit țipând// nu i-a mai prins* (TDM III, 241, pct. 794); *și pă urmă a termenat lemnili/ d-aia că să mai ducea-afară să mai ia iar// da io am auzit zdroncănind în timpu ăla când mama era pă vatră* (TDM III, 240, pct. 794).

1.4. În graiurile muntenești gerunziul intră în componența imperfectului perifrastic (*a fost înmurgind, a fost scoțând, a fost zicând, a fost mergând, a fost întinzând, a fost bătând, a fost întorcândă* (v. TDM II, III) și, de asemenea, a celor trei forme ale prezumtivului prezent (dintre care, cel mai adesea, apare *oi fi* + gerunziu, uneori, cu *-ă* final: *o fi având, o fi mâncând, o fi știindă, o fi țipând, o fi făcând* (v. cap. XVIII. PREZUMTIV).

1.5. Pentru verbele cu radical în *n* formele de gerunziu iotacizate (vezi capitolul XXI. FORME IOTACIZATE) sunt în variație liberă cu cele neiotacizate: *punând/ puind, spunând/ spuind, venind/ viind*. Cele cu radical în *r* nu prezintă formele *ceind, pieind*, ci doar forme cu consoana radicalului nealterată, *cerând, pierind* în toată aria graiurilor muntenești.

2. VALORI

2.1. Statutul și valorile gerunziului au fost subiecte controversate în lucrările de specialitate. În legătură cu semnificația modală a gerunziului, părerile sunt foarte diferite. Spre deosebire de alți cercetători, care consideră că, în afară de

⁴¹ Capacitatea de a avea subiect propriu, diferit de acela al verbului regent, o trăsătură a modurilor gerunziu, infinitiv, participiu, în anumite contexte, susține caracterul verbal al acestor forme. În acest caz, se vorbește despre „construcții absolute” (Sandfeld – Olsen 1936, 292; Pană Dindelegan 2003).

indicativ, care reprezintă modul „obiectiv”, celelalte moduri sunt „subiective” (deci, și gerunziul) (Iordan 1954, 410), Matilda Caragiu Marioțeanu este de părere că gerunziul nu diferă prea mult de indicativ, în ceea ce privește modalitatea în care se arată realitatea⁴². Între cele două moduri verbale, diferența constă în faptul că gerunziul include relația (temporală sau de altă natură), în timp ce indicativul o exprimă prin intermediul unui adverb, conjuncții, locuțiuni conjuncționale sau pronume relative. De aici rezultă că gerunziul este, ca și conjunctivul, un mod dependent (Caragiu Marioțeanu 1957, 67).

Analiza ocurențelor gerunziului arată că acesta poate fi substituit, cel mai frecvent, cu un verb la un mod personal, de obicei, indicativ. De fapt, ceea ce se observă din contextele în care apare gerunziul este că, arătând că acțiunea exprimată se desfășoară în paralel cu o cea a verbului regent, gerunziul se comportă mimetic, preluând valoarea modală a regentului său verbal, căpătând astfel nuanța construcției verbale pe care o determină: reală, potențială, dubitativă, imperativă⁴³. În textele muntenești, cel mai frecvent apar primele două valori:

am plecat io// m-am dus pă vale/ când am venit/ am venit plângând/ mi să-nigris-așa degetili pân-aici// („am venit și plângeam”) (TDM III, 390, pct. 807) – acțiune reală;

„du-te și spune-i diseară că eu am să viu cu căruța cu băieții/ cu tovarăși d-ai mei// ea dacă iese la puartă/ voi pune mâna pă ea la puartă/ ș-o aruncăm în căruță/ și sbughi-o!// mă-sa să rămâie plângând și cu ta-su/ ce-o vrea să facă”// („mă-sa să rămâie să plângă”) (TDM III, 384, pct. 807) – acțiune potențială.

2.2. Analizele contextuale ale exemplurilor selectate din textele muntenești evidențiază faptul că există situații în care verbul la gerunziu „se citește” cu o valoare modală diferită de cea exprimată de verbul regent, valoare deductibilă din context, prin raportare la regent, ținând seama de concordanța timpurilor sau de modalitatea în care este percepută acțiunea, ca reală sau posibilă⁴⁴. Dăm mai jos exemple din culegerile de texte muntenești, în care verbul la gerunziu capătă valoarea unui verb la:

a. modul prezumtiv: *când am căzut nu știu// [...] și ea când a auzit zopotind// da...n-a știut ce/ a întins mâna să mă scoale pă mine/* (TDM III, 750, pct. 835);

⁴² „Care este, de pildă, deosebirea dintre *plimbându-mă* din fraza *plimbându-mă pe bulevard, m-am întâlnit cu X*, și *mă plimbam pe bulevard și m-am întâlnit cu X*? Diferența constă în faptul că *plimbându-mă* înseamnă „în timp ce mă plimbam”, pe când *mă plimbam*, numai atât: „mă plimbam” (Caragiu Marioțeanu 1957, 67).

⁴³ Părerii asemănătoare am întâlnit în Coteanu 1983, 222; Avram 2001, 211; Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 210.

⁴⁴ Vezi și Avram 2001, 211–212, unde autoarea consideră că gerunziul primește valori temporale diferite față de cea a verbului din regentă, de exemplu, valoarea de imperfect a gerunziului față de perfectul compus al regentei sau de prezent față de viitorul din propoziția regentă, după cum poate reda valori modale diferite de cele exprimate de verbul pe lângă care stă, ca de exemplu, conjunctiv, față de indicativul din regentă: *Nu l-am văzut ducându-se acolo* = „Nu l-am văzut să se fi dus acolo”.

b. modul condițional, timp prezent: *vita când ai tăiat-o/ trebe tot așa sărată/ și pus un prav di peatră vânătă// ca să fie mai trainică/ și totodată să se zvânte// ea// punându-i peatră vânătă/ ea să zvântă//* (TDD, 314, pct. 878) („dacă ai pune...”); sau indicativ prezent: „dacă-i pune...”.

c. modul condițional, timp perfect: *pe la trei așa// plecam la oraș cu roșii/ mă dăștept știi/ mă dăștept eu și o-ntreb pă ea/ ea era dezbrăcată/ în cămașă/ într-o cămașă dă noapte dicoltată/...și dășpletită și... c-așa a apucat-o... zbatându-se taman ca peștili/* („ca și când s-ar fi zbatut”) (TDM III, 496, pct. 824).

2.3. În mod similar se poate vorbi despre valorile temporale ale gerunziului. Semnificația sa temporală se definește numai cu ajutorul contextului, prin raportare la timpul verbului din regentă, pentru că gerunziul nu are timpuri proprii⁴⁵. În consecință, acesta poate reda prezentul, trecutul (perfect compus, imperfect, perfect simplu și mai mult ca perfect) și viitorul (Caragiu Marioțeanu 1957).

2.3.1. Exemplele selectate din culegerile de texte muntenești pun în lumină gerunzii cu valoarea unor timpuri ale indicativului: prezent, imperfect și perfect compus, valori temporale „mimetice”, preluate de verbele la gerunziu de la verbele regente. Aceste valori trebuie „citite” în propoziții circumstanțiale⁴⁶ (temporale, cauzale, condiționale):

a. prezent: *l-apuc cu mâna dânr-un cap/ și-l trag așa// și ea să-vârtește/ și-nvârtindu-să.../ vine să curățăște aici// să rotunjește frumos//* (TDM III, 442, pct. 812); *devine de trage casa de nu mai poți sta-n ea// îți trage și țoală/ [...] și nefiind [k] și trăgînd casa/ prinde un fel de-a agrisiere/ și te-mbolnăvește//* (TDM III, 794, pct. 838); *ș-atuncea...n-am ce-i face decât îl iau în apă/ [...] și-l iau de căpăstru/ -notînd io nainte și calu-l țâu dî căpăstru* (TDM III, 860, pct. 842).

b. imperfect: *și caii se-nvârtea după țaruș// și după ce să [k]⁴⁷ învârtindu-se mereu după țaruș/ venea și să...să strîngea țarușu/* (TDM III, 537–538, pct. 819); *săpa șanț/ acolo la vie/ la noi// și săpînd șanț/ tatî-mio dormea noaptea acolo//* (TDD, 309, pct. 878); *ăla ișă// jucînd în horă/ să făcea că nu-l vede// și juca ce juca ș-odată iar îi lua la număr//* (TDM III, 652, pct. 827).

c. perfect compus: *și...dînd în valea-aia acolo-șă/ ne-a ișât un lup înaintea oilor/...* (TDM III, 152, pct. 788) (= „și când am dat.../ ne-a ieșit un lup”); *și asta a fost o vie bătrână/ și scoțînd-o din an în an acolo/ s-a întinerit/* (TDM III, 819, pct. 839); *și a treia oară bolborosînd/ nu s-a mai înțeles nimic/* (TDD, 518, pct. 893).

⁴⁵ H. Tiktin consideră că există gerunziu prezent și gerunziu trecut: *viind și fiind venit* (Tiktin 1895, 121).

⁴⁶ Matilda Caragiu Marioțeanu numește astfel de construcții cu gerunziu „propoziții gerunziale circumstanțiale temporale”. Cercetătoarea este de părere că „raportul temporal stabilit între cele două propoziții este o comparație între două procese, dintre care unul, acela exprimat de gerunziu, este menit să fie împrejurarea, de ordin temporal, în care are loc acțiunea verbului regent” (Caragiu Marioțeanu 1957, 75).

⁴⁷ Autocorectarea informatorului arată ezitarea între o circumstanțială temporală și un gerunziu și este un argument pentru echivalența semantică dintre construcțiile gerunziale și cele propoziționale cu verb la un timp la modul indicativ.

2.3.2. Contextele în care este întrebuințat gerunziul evidențiază, însă, nu numai situații în care acesta se comportă „mimetic”, ci și situații în care acesta primește valorile altor timpuri decât ale verbelor regente, valori deduse din context, prin raportare la valoarea temporală a verbului regent. Cel mai frecvent apare gerunziul cu valoarea imperfectului și a perfectului compus:

a. imperfect: În enunțurile: *mergând așa așa.../ am scăpat în genuche/* (TDM III, 535, pct. 819) (= „și când mergeam așa ..., am scăpat în genunchi”); *și venind de la Constanța/ acolo la Constanța m-am întâlnit c-un om care era la cooperativa noastră//* (TDD, 453, pct. 889) („și când veneam de la Constanța...”); *și ea mergând acolo/ s-a-nțepat într-o sârmă ruginită* (TDD, 519, pct. 894), valoarea verbelor la gerunziu nu se mai adaptează mimetic la cea a verbelor din propoziția regentă, ci se „activează” ca imperfect, pentru că exprimă circumstanța oferită de un verb durativ semantic intrinsec, aflat într-o circumstanțială temporală. În exemplul: *și...fînd maică-sa văduvă// ei să chinuia/ la plug//* (TDM III, 780, pct. 837), gerunziul are valoarea unui imperfect (contextul permite, însă, și echivalarea semantică cu un mai-mult-ca-perfect într-o circumstanțială cauzală (se poate citi „pentru că maică-sa era văduvă” sau „pentru că maică-sa rămăsese văduvă”).

b. perfect compus: În contextul: *în schimb...le ardeam pă foc/ le pârleam// pârîindu-le...ține mai mult la pământ//* (TDM III, 618, pct. 825), verbul la gerunziu funcționează ca un circumstanțial cauzal al verbului *ține*; gerunziul nu preia, în acest caz, semnificația temporală a regentului său, ci primește, contextual, valoarea unui perfect compus aflat într-o circumstanțială cauzală = „pentru că le-am pârilit, țin(e) mai mult la pământ”.

2.3.3. Raportul temporal dintre cele două acțiuni, a verbului la gerunziu și a regentului, raport de simultaneitate, anterioritate sau posterioritate⁴⁸, este, de asemenea, recuperabil contextual. Cel mai frecvent, în textele dialectale muntenești, gerunziul apare cu valoarea unui verb exprimând o acțiune trecută, deseori durativă, întâmplată în timpul altei acțiuni trecute, momentane sau durative. Deci am putea considera că, deseori, gerunziul are valoarea unui imperfect (presupus contextual ca făcând parte dintr-o circumstanțială temporală) care exprimă circumstanța unei acțiuni simultane⁴⁹ cu a verbului regent: *și fro patru a*

⁴⁸ Raportul de posterioritate este mai rar redat de gerunziu. În Sandfeld – Olsen 1936, 288, sunt oferite cinci exemple din limba literară (trei dintre ele sunt contestate în Caragiu Marioțeanu 1957) în care gerunziul exprimă posterioritatea. În graiurile muntenești, exprimarea posteriorității prin gerunziu este o modalitate mai puțin întrebuințată, dar nu necunoscută. Avem în vedere situațiile în care verbul la gerunziu are funcția sintactică de complement circumstanțial de scop sau consecutiv. Contexte ca *a murit în..., fiind îngropat în...* sau *...muri, îngropându-se în...* sunt stângace, dovedesc inabilitatea lingvistică a vorbitorului, dar nu elimină din logica temporală faptul că acțiunea exprimată de gerunziu are loc *după* acțiunea exprimată de verbul la indicativ. Nu suntem de părere că în aceste contexte raportul de posterioritate dintre acțiuni nu poate fi redat de un gerunziu, cum se menționează în Caragiu Marioțeanu 1957, 76–77.

⁴⁹ Pentru valoarea de imperfect a gerunziului, exprimând o împrejurare, o acțiune simultană cu cea a verbului regent (care poate fi la alte timpuri ale indicativului, perfect simplu, perfect compus, mai-mult-ca-perfect), vezi Caragiu Marioțeanu 1957, 75.

brodit togma atunci// a venit/ ș-a dat dă ei/ gălcevindu-să-n șosea// (TDM III, 131, pct. 787) („și au dat de ei/ când se gălceveau..”); *unu a căzut drept în poarta bisericii// ș-acolo stândă// „doamne” zice/ „n-o fi astea di iele/* (TDD, 521, pct. 894); *și venind de la Constanța/ acolo la Constanța m-am întâlnit c-un om care era la cooperativa noastră//* (TDD, 453, pct. 889). Raportul de anterioritate este, de asemenea, redat cu ușurință de un verb la gerunziu: *și...dând în vale-aia acolo-șă/ ne-a ișât un lup înaintea oilor/* (TDM III, 152, pct. 788); *în schimb... le ardeam pă foc/ le pârlleam// pârlindu-le...ține mai mult la pământ//* (TDM III, 618, pct. 825).

2.4. Cu frecvență deosebit de mare apar în graiurile muntenești situații în care verbele la gerunziu sunt determinante (complemente directe) ale verbelor *sentiendi* (cel mai des, *a auzi*)⁵⁰: *și io-am început să țip// via a fost aproape/ ș-a auzit bărbatu-mio d-acolo/ [...] dac-a auzit țipând// nu i-a mai prins/* (TDM III, 241, pct. 794); *și pe urmă a termenat lemnili/ d-aia ca să mă duc-afară să mai iau iar// da io am auzit zdroncânind în timpu ăla când mama era pă vatră* (TDM I, 240, pct. 794); *când a auzit duduind [...] așa s-a făcut...un om înaintea lor//* (TDD, 521, pct. 894); *ș-auz odată...zbierând rău vaca//* (TDM III, 526, pct. 818); *și ea când a auzit zopotind// da...n-a știut ce/ a-ntins mâna să mă scoale pă mine/ [...] auzeam femeia jelind* (TDM III, 750, pct. 835). Ca valoare temporală, verbele la gerunziu din aceste structuri presupun tot un imperfect dedus contextual și referențial.

2.5. În graiurile muntenești, ca și în limba standard, gerunziul poate apărea cu alte funcții sintactice⁵¹, grație capacității sale de a funcționa ca un determinant al verbului, deci naturii sale adverbiale⁵²: complement circumstanțial de mod, de timp, de cauză, de condiție. Exemplele selectate din graiurile muntenești reflectă aceste situații în varietatea lor:

a. complement circumstanțial de mod: *ș-am venit acasă plângând/ vacile erau pline de lipitori* (TDM III, 836, pct. 840);

b. complement circumstanțial de timp: *și când ne-am dus acolo la Călărași cu concursu/ venind...în tren/ ...ne lăuda dirigintele/* (TDM III, 933, pct. 848);

⁵⁰ Aceste situații sunt denumite în Caragiu Marioțeanu 1957, 72, „propoziții gerunziale complementive directe cu subiectul în propoziția gerunzială”.

⁵¹ În Caragiu Marioțeanu 1957, 72–79, aceste situații, în care gerunziul apare însoțit de determinanți, sunt numite „propoziții gerunziale circumstanțiale”: de mod, de cauză, de condiție, de concesie, de relație, instrumental etc., iar cele în care gerunziul apare ca atribut, „propoziții gerunziale atributive”. Ele sunt analizate ca „propoziții gerunziale dependente”, în opoziție cu cele denumite „propoziții gerunziale independente”, ultimele considerate, crede autoarea, în mod eronat temporale de simultaneitate, întrucât ele încetează să mai arate împrejurarea în care se face acțiunea redată prin regent, ci exprimă o acțiune independentă; în aceste situații, gerunziul are rolul unui predicat verbal, e adevărat, însă, într-o propoziție „principală insuficientă”. Exemplul citat este: *Se urcă în trăsură punându-și la picioare geamantanul Eleonorei și împingându-l pe Alexiu*, preluat din Petru Dumitriu.

⁵² Valoarea se explică prin faptul că provine din forma invariabilă a gerunziului latinesc în –*ndo*, care îndeplinea funcțiile unui ablativ și avea valoare adverbială (Caragiu Marioțeanu 1957, 64–65; vezi și *ILR*, 331).

c. complement circumstanțial de cauză: *cântam c-un fluier...ș-am format un cântec [...]* **cântând** eu seara/ când ișeam (TDM III, 383, pct. 807); *în schimb... le ardeam pă foc/ le pârleam// pârându-le...ține mai mult la pământ//* (TDM III, 618, pct. 825); *și...fîind maică-sa văduvă// ei să chinuia/ la plug//* (TDM III, 780, pct. 837);

d. complement circumstanțial de condiție; *și...venînd la Dej mereu/ [...]* a pus ochii pă o fată/ (TDM III, 129, pct. 787); *pretențili creșteau!// ei! io mi-am dat seama/ taică-miu ce să-mi facă// să vînză un cal pentru mine să mă-mbrace nu poate// da avînd cai buni/ am pus mâna: dă-i cu chirie pî colea/* (TDM III, 780–781, pct. 837);

2.6. Ca fenomen de limbă populară, gerunziul poate echivala, în poziție postpusă, cu propoziția anterioară cu verbul prototipic (i. e. verbul aceleiași paradigme, dar la un mod personal), probabil din rațiuni de emfază, persuasiune, expresivitate: *cântam c-un fluier...ș-am format un cântec [...]* **cântând** eu seara/ când ișeam (TDM III, 383, pct. 807); *ș-am plecat/...plecînd/ trăgea c-un pistol după mine unu din trîizăci Muscel/ dă putea să mă lovească* (TDM III, 383, pct. 807); *s-a dus/ ducîndu-se/ s-a-ntors și nenica după el/* (TDD, pct. 893). În aceste situații, verbul la gerunziu repetă informația temporală și modală a verbului prototipic. Această situație de tautologie verbală permite considerarea enunțurilor în care apar gerunziile propoziții cu înțeles de sine stătător („propoziții gerunziale independente”, „principale insuficiente”; Matilda Caragiu Marioțeanu 1957, 65).

2.7. În concluzie:

Exemplele extrase din culegerile de texte muntenești arată multitudinea și, mai ales, varietatea (în comparație cu limba standard) contextelor în care gerunziul este întrebuințat în graiurile de tip sudic:

- (înțeles ca verb) gerunziul redă o acțiune anterioară, simultană (cel mai frecvent) sau posterioară (mai rar) cu aceea a verbului pe care îl determină sintactic, comportându-se „mimetic” (i. e. preluând aceeași valoare temporală și modală) sau (cvasi-) independent, dar în concordanță cu valoarea timpului sau a modului verbului regent; cele mai frecvente valori temporale și modale ale gerunziului sunt prezent, imperfect, perfect compus indicativ ;
- (înțeles ca adverb) gerunziul redă circumstanța modală, temporală, cauzală, condițională etc. în care se petrece acțiunea verbului regent;
- cele două înțelesuri, cel de verb și cel de adverb, sunt percepute simultan;
- gerunziile rezumă, de obicei, conținutul unei propoziții subordonate completive directe sau circumstanțiale; formele gerunziale contribuie la fluenta și dinamismul exprimării, fiind o expresie a economiei verbale.

XXV. PARTICIPIU⁵³

1. FORME

1.1. Participiul românesc cunoaște în limba standard o utilizare invariabilă în structura formelor verbale compuse și una variabilă, în toate celelalte apariții (DSL *s. v. participiu*). În limba română, „tiparele sintactice”⁵⁴ în care apare participiul sunt: a. cele din componența unora dintre formele verbale compuse (situație în care e lipsit de autonomie morfologică și sintactică, reprezentând „un formant obligatoriu al construcției verbale neanalizabile”) (Pană Dindelegan 2003, 116); b. cele din componența pasivului cu auxiliar (participiul aici este variabil, după genul și numărul nominalului subiect, are autonomie morfologică și sintactică); c. în poziția proprie adjectivului (situație în care participiul poate fi atribut adjectival, nume predicativ și element predicativ suplimentar sau poate apărea într-un context prepozițional, caracterizându-se prin acord cu regentul nominal (*idem*, 118).

Urmărind în culegerile de texte muntenești aparițiile participiului în situațiile menționate mai sus (a și b), am observat următoarele:

⁵³ Iorgu Iordan socotește participiul (și, odată cu el, infinitivul, *v. nota 1 de la Infinitiv*) printre modurile verbale care formează „o grupă aparte”, pentru că participiul „exprimă acțiunea ca o însușire care poate fi atribuită unui obiect sau unei alte acțiuni, sau, altfel spus, exprimă conținutul verbului sub forma unui adjectiv, adică este verb și adjectiv în același timp”, „mai scurt, este formă adjectivală a verbului”, „având la bază participiul perfect pasiv din limba latină, ea exprimă acțiunea nu în desfășurare, ci sub forma rezultatului la care s-a ajuns [...]” (Iordan 1954, 431, 434). O părere similară are Matilda Caragiu Marioțeanu, care crede că participiul (adjectiv, substantiv abstract și concret) face parte, alături de infinitivul lung și de gerunziul substantiv și adjectiv, din categoria formelor nominale ale verbului, „care, ca și post-verbalele și alte derivate de la teme verbale, interesează flexiunea nominală și nu cea verbală, pentru că posedă morfeme nominale (de caz, număr, gen) și nu verbale (de persoană, mod, timp)” (Caragiu Marioțeanu 1962, 38). Dubla natură a participiului, nominală și verbală, este demonstrată și analizată în contexte specifice în Ocheșeanu – Vasiliu 1954, 16–21, unde se precizează că prin faptul că determină un nume, exprimând calitatea pe care o dobândește un obiect în urma exercitării acțiunii, participiul are valoare nominală, de adjectiv, în timp ce prin faptul că exprimă o acțiune, participiul are valoare verbală. O definiție adecvată sensului și rolului participiului este aceea care prezintă participiul ca mod „care, sub formă de adjectiv și determinând un nume, arată că asupra obiectului denumit s-a exercitat acțiunea unui verb și că această acțiune este terminată” (Ocheșeanu – Vasiliu 1954, 16). Comportamentul dublu, verbal și adjectival, este menționat în definiția participiului în DSL, unde se precizează condițiile în care se manifestă fiecare dintre cele două comportamente („comportamentul verbal constă în păstrarea parțială a disponibilităților combinatorii ale verbului și a restricțiilor de caz, de prepoziție și de conjuncție impuse nominalului subordonat sau propoziției subordonate”, în timp ce „comportamentul adjectival se manifestă prin prezența categoriilor de gen, număr și caz, impuse prin acord și prin combinarea cu morfemele comparației”) și, prin aceasta, restabilirea poziției participiului în sistemul modurilor verbale.

⁵⁴ Vezi analiza detaliată a „tiparelor sintactice” ale participiului, precum și a dublei sale naturi în Pană Dindelegan 2003, 116–132.

i. Se întrebuințează destul de frecvent formele de participiu terminate în *-ă*⁵⁵, pentru toate formele compuse cu participiul (așadar, în graiurile muntenești, participiul din structura formelor compuse are două forme, una „feminină” și una „masculină”; de fapt, așa cum am menționat, participiul poate apărea cu adăugarea lui *-ă*, fără ca aceasta să presupună vreun acord cu numele⁵⁶: perfect compus – *a căzută* (TDD, pct. 874), *am fostă* (TDM III, pct. 870), *am luată* (TDM III, pct. 834); conjunctiv perfect – *să fi găsită* (TDD, pct. 875), *să fi avută* (TDM III, pct. 861); condițional-optativ perfect – *ar fi mâncată* (TDM III, pct. 855), *ar fi fostă*, (TDD, pct. 876); prezumtiv perfect – *o fi fostă* (TDM III, pct. 862, TDD, pct. 871), *o fi dată* (TDM III, pct. 866) (vezi *supra*, în capitolele respective). Așa cum reiese din hărțile anexate: *Repartiția formelor de conjunctiv perfect cu participiul în -ă, să fi cântată/ să fi cântat; să fi ținută/ să fi ținut; să fi văzută/ să fi văzut* și *Repartiția formelor de condițional perfect cu participiul în -ă, aș fi văzută/ aș fi văzut; aș fi cântată/ aș fi cântat*, formele verbale în structura cărora intră participiul în *-ă* apar în Muntenia în partea de sud-est, iar în Dobrogea, în nord, vest și sud (cf. Marin 1991, 61–62).

ii. Structurile în care participiul este folosit în pozițiile proprii adjectivului, cu funcțiile enumerate mai sus (1. 1. sub c.), dar și cu altele, sunt foarte frecvente în graiurile muntenești și vor fi examinate în subcapitolul de mai jos.

2. VALORI

2.1. Dacă avem în vedere valoarea temporală și aspectuală a participiului, trebuie să observăm că, în majoritatea cazurilor, participiul redă o acțiune trecută, din punct de vedere temporal, și încheiată, din punct de vedere aspectual (Tiktin 1895, 121; Sandfeld – Olsen 1936, 295; Pană Dindelegan 2003, 125): *ș-avea un țaruș bătut în mijloc/ și lua doi cai// legați alături// și-i lua la rând/* (= „pe care-l bătuse”; = „pe care-i legase”) (TDM III, pct. 819, 537). Sorin Stati precizează că în denumirea de participiu trecut a acestei forme, „determinativul *trecut* nu este întotdeauna propriu”, întrucât, în afară de situațiile în care participiul exprimă o însușire ca rezultat al unei acțiuni sau o acțiune terminată, există și situații (de exemplu, în *om tăcut* = „care are obiceiul să tacă”) în care participiul „are un sens durativ, fără să exprime timpul, [el] poate fi considerat, cel mult, un fel de prezent general, de generalizare”, după cum, chiar „și atunci când exprimă trecutul se pot găsi diferențe între participiile diferitelor verbe: *paralizat* e omul care a paralizat, pe când *lăudat* este omul pe care ceilalți l-au lăudat și continuă să îl laude. Într-un caz, persistă numai efectele acțiunii, pe când în celălalt, acțiunea însăși persistă” (Stati 1958, 37). De aici, apare „evident că participiul nu exprimă în românește timpul – sau îl exprimă în mod tangențial”, „firesc într-o limbă care are o singură

⁵⁵ Vezi explicația fenomenului în capitolul VII. INDICATIV PERFECT COMPUS.

⁵⁶ Așa după cum am arătat și în alte capitole, formele de participiu cu *-ă* pot apărea chiar și în același context cu cele de participiu fără *-ă*.

formă de participiu⁵⁷. Sorin Stati sugerează, cu rezerve, folosirea denumirii „participiu perfect”, pentru că „nici în privința aspectului, participiul românesc nu este bine fixat”. Cercetătorul oferă totuși exemple pentru „trei tipuri de participii [deosebite] când a fost vorba despre exprimarea timpului”:

- participiul durativ (imperfectiv) prezent (*tăcut* „care tace mereu”, *neobosit* „care nu obosește”);
- participiul imperfectiv trecut („tipul cel mai productiv”) (*lăudat* „care a fost și este lăudat”, *umblat* „pe care s-a umblat și se umblă mult”);
- participiul perfectiv trecut (*băut* „care a băut”, *mâncat* „care a mâncat”).

Clasificarea lui Sorin Stati este binevenită întrucât prezintă avantajul evidențierii limitelor participiului în exprimarea categoriilor de timp și de aspect. Însă, în egală măsură, are dezavantajul centrării pe categoria de aspect, în condițiile în care aspectul este exprimat de conținutul semantic al verbului, valorile temporale fiind distribuite (în trecut și prezent) în mod secundar. Se poate ridica întrebarea referitoare la asimetria clasificării, la lipsa tipului „participiului perfectiv *prezent*”, care să corespundă, pe criterii analoge aceluia alese pentru tipul participiului imperfectiv prezent (conținutul semantic de acțiune momentană și caracterul iterativ al acțiunii) (ca exemplu, *dor nestins* „care nu se poate stinge”), precum și imposibilitatea integrării în aceste clase a participiilor de tip *moștenit*, *găsit* (verb momentan și efect, rezultat în prezent).

Categoria timpului în cazul participiilor rămâne, totuși, limitată la valorile de prezent și trecut, dar trebuie luat în considerație faptul că acestea sunt subînțelese, deci deductibile din context. Capacitatea participiilor de a reda o acțiune a cărei calitate sau caracteristică e percepută fie ca efectul asupra prezentului (și/sau permanentă), fie ca trecută este incontestabilă. Însă, pe de altă parte, imposibilitatea participiului de a exprima în plan *formal* valorile de *trecut* și *prezent* (o unică formă în planul expresiei căreia îi corespund două valențe în planul conținutului) a dus la afirmația că participiile sunt forme verbale și/ sau adjectivale indiferente la categoria de timp⁵⁸. Ambiguitatea vine și din faptul că singurele criterii ale distingerei uneia sau alteia dintre valori sunt sensul verbului și semnificatul regentului, amândouă fiind criterii de ordin semantic, nu formal.

⁵⁷ Deși în latină existau patru situații: pentru participiul pasiv: trecut (*porta clausa* „ușă închisă”) și prezent (*amatus* „iubitul”) și pentru participiul activ: trecut (*mulier nupta* „femeie căsătorită”) și prezent (*tacitus* „tăcând”), sensul prezent apărea mai ales la verbe durative, iar cel trecut mai ales la verbe perfective (Stati 1958, 37).

⁵⁸ În referințele bibliografice menționate anterior (Stati 1958, 37), se aduc precizări cu privire la existența unui tip de participii, care, întrebuințate ca adjective, redau o stare prezentă (*iubit*, *onorat*, *înfumurat*, *priceput*, *tăcut* (Tiktin 1985, 121), participii care nu oferă indicii despre timpul acțiunii (*vestit*, *iubit*, *onorat*, *stimat* – la verbe tranzitive, *tăcut*, *plăcut*, *căscat*, *șerpuit*, *strălucit*, *bălbăit*, *fonfăit* – la verbe intransitive, *priceput*, *sprijinit*, *grăbit*, *răstit*, *sborșit*, *cuenit*, *certat* – la verbe reflexive (Sandfeld – Olsen 1936, 297–298) și care devin „adjective de stare atemporală, pierzând orice relație cu verbul” (participiile care actualizează un experimentator: *fată dezgustată*, *entuziasmată*, *interesată*, *uimită* etc., acestea putând să intre în structuri cu verbe la orice mod și timp (Pană Dindelegan 2003, 125-126).

Modalitatea în care formele participiale pot exprima aspectul este tot de natură intrinsec semantică sau contextuală, ca și, de altfel, în cazul tuturor timpurilor și modurilor românești, de aceea poate fi considerată de importanță secundară. Utilă apare astfel aici selectarea câtorva exemple de participii care exprimă o situație prezentă (simultană cu momentul vorbirii) sau cu efecte asupra prezentului, mai ales în condițiile în care aceste tipuri sunt destul de frecvent întrebuințate și în graiurile muntenești: *am dus-o la marginea satului știi? unde-a fost drum neumblat/* (TDD, 274, pct. 877); *ș-a murit// așa// neîmpărtășită și nespovedită* (TDM III, 985, pct. 850)⁵⁹. Considerarea participiilor exemplificate mai sus ca indiferente față de categoria de timp se aplică numai dacă avem în vedere în mod exclusiv forma și/sau dacă nu ținem seama de conținutul temporal intrinsec al acțiunii presupuse de verbul folosit la participiu. În fapt, uzul adjectivelor în aceste situații (un participiu negat) are rațiuni de economie verbală. Ele pot fi „citate” ca enunțuri ample de tipul „(drum) care nu a fost umblat niciodată până acum (și nici nu va fi)”, „care nu a avut timp să se fi împărtășit/ să se fi spovedit (să fie împărtășită/ spovedită)”. Interesantă aici este opțiunea vorbitorului pentru astfel de forme, de adjectiv provenit din participiu în locul unui adjectiv propriu-zis sau al unei forme verbale la un mod personal.

2.2. Numeroasele situații în care este întrebuințat participiul în textele dialectale muntenești și dobrogene – formă inclusă în structurile verbale ale timpurilor compuse, în componența pasivului cu *a fi* sau pe poziția adjectivului – ne îndreptătesc să afirmăm că acesta are o mare vitalitate în graiurile sud-estice. În capitolul al IV-lea al lucrării, am examinat deja două situații care sprijină această afirmație: preferința vorbitorilor pentru pasivul cu auxiliar și întrebuințarea participiilor active⁶⁰. Nu vom reveni asupra fenomenelor decât în măsura în care aducem comentarii suplimentare, explicabile prin natura abordării din perspectiva formei participiale. Ne vom referi în cele ce urmează la alte situații care demonstrează frecvența impresionantă a participiilor în graiurile studiate.

2.2.1. Una dintre acestea este extinderea tiparului participiilor active (ale verbelor intransitive) de la indicativ la structuri ale altor moduri. Opțiunea vorbitorilor pentru întrebuințarea construcțiilor cu participiul (activ), în locul celor cu verb la diateza reflexivă sau activă este motivată tot de interesul pentru rezultatul acțiunii. Am ales pentru ilustrarea acestui fenomen două situații:

i. prima apare, de exemplu, în enunțuri de tipul *unde dracu o fi dusă?* (TDM III, 600, pct. 823), unde forma verbală *o fi dusă* suportă substituția cu un prezumtiv perfect activ (= „unde s-o fi dus?”) și comportă valoarea unei acțiuni rezultative;

ii. a doua, foarte frecvent întâlnită în graiurile muntenești, este reprezentată de prezența unui participiu într-o structură verbală la diateza pasivă sau a unui

⁵⁹ O altă dovadă a naturii adjectivale a participiului este morfemul de negație pe care îl primește participiul verbului *a umbla*, în aceeași poziție și în aceeași formă ca la adjectiv.

⁶⁰ V. capitolul IV. PROBLEMA FLUCŢUAŢIEI DINTRE DIATEZE ÎN GRAIURILE MUNTENEȘTI, paragrafele 2 și 3.

participiu activ cu funcție de nume predicativ, în care verbul auxiliar, respectiv, verbul copulativ sunt recuperabile contextual ca prezent conjunctiv (sau ca prezent infinitiv). În unele cazuri, conjunctivul sau infinitivul sunt cerute de verbul *a trebui*⁶¹: *așa că ea trebuie-ntoarsă/ ca să nu-și piardă lâna pielea* (TDD, 314, pct. 878) (= „trebuie să fie întoarsă”); *vita când ai tăiat-o/ trebe tot așa sărată/ și pus un prav de piatră vânată* (= „trebuie să fie sărată”, „să fie pus”) (idem); *turtișoare-așa/ să numești/ făcute din spumă di vin/ [...] le punem în pod/ la păstrare/ sau într-o cameră uscată unde...nu intră udeală/ nu intră nimic// să stea păstrate//* (= „să stea [ca] să fie păstrate”) (TDD, 314, pct. 878).

2.2.2. Cele mai numeroase situații în care se recurge la participii sunt cele similare contextelor de ocurență specifice adjectivelor⁶² în care participiile au funcție sintactică de atribut, nume predicativ sau element predicativ suplimentar:

a. în poziția de atribut (adjectival), participiul este o formă care suportă acordul cu regentul nominal în gen, număr și caz, deci, adjectivizarea, și apare în contexte în care vorbitorul pune accent pe calitatea (starea) subiectului sau obiectului, și nu pe proces: *[Afară de tobă, mai faci și...aia mai mică...] păi și traista/ și traista zisă de la porc//* (TDM III, 450, pct. 812); *prima dată fugită ș-a doua oare nuntă* (idem). Interesant este că, în aceste exemple, participiul se poate „citi” ca verb la timp trecut al indicativului: „traista despre care am zis/ zisesem că este de la porc”, „prima dată am fugit, ...”;

b. pentru poziția de nume predicativ, se cuvine să menționăm pentru „plăcerea zicerii” situațiile în care apar participii surprizătoare ale unor verbe care nu intră în orizontul de așteptare determinat de context sau participii incompatibile cu verbul copulativ: *ș-am zbierat de-am zis că e capu meu dătunat//* (TDM III, 660, pct. 828); *opincili...devin din piele di porc/ sau din piele di vită făcute* (TDD, 314, pct. 878); participiile cu rol de nume predicativ se întrebuițează, în limba populară și frecvent în graiurile muntenești, cu sau fără verbul copulativ: *ș-ete că mă doare// e vindecată/ da mă doare înăuntru//* (idem); și *frati-meu când l-a văzut/ s-a speriat de el/ a rămas așa încremenit/* (TDD, 310, pct. 878); *dup-o lună dă zile/ am văzut complet cu ochiu/ mulțumit și eu/ mulțumit și agentu-acela veterinaru/* (TDM III, 181, pct. 790);

⁶¹ Situația în care participiul apare după verbul *a trebui* (și este echivalentul unui infinitiv pasiv) este exemplificată și în Sandfeld – Olsen 1936, 300 și în Pană Dindelegan 2003, 120. În ultima referință bibliografică, contextul de ocurență al participiului în vecinătatea unor verbe impersonale, în construcții primare impersonale (*trebuie spus* etc.) sau în construcții reorganizate, devenite personale, cu subiectul din subordonată „ridicat” în regentă (*Copiii trebuie pedepsiți*) este caracterizat ca: o structură eliptică, provenind dintr-o construcție cu un conjunctiv pasiv; formă variabilă; sens pasiv; cu tipar extins la verbe personale (*se lasă rugat*), având ca rezultat construcții „amalgamate”, cu predicativ suplimentar (Pană Dindelegan 2003, 120).

⁶² În această poziție apar numai participiile verbelor tranzitive și ale celor intransitive inacuzative sau ergative (verbe care așază pe poziția subiectului rolul de Pacient: *frunzele cad*, de ex.), ale unor intransitive de relație folosite copulativ (*rămas repetent*) sau ale unor intransitive simetrice (*înfrățit cu*) (Pană Dindelegan 2003, 118–119, 130).

c. în poziția de element predicativ suplimentar, formele participiale alcătuiesc un bogat inventar: *te duci la jandaru din comună și-mi vii cu el dezarmat* (TDM III, 647, pct. 827); *când dau pi lângă vecini pe-acolo/ gardu rupt/ sârma tăiată/ [...] se cunoștea rupt* (TDD, 274, pct. 877); *și parcă văd că stam...lâng-un pom acolo rezemat* (TDD, 542, pct. 895); *câinii când a rupt-o la fugă/ oili speriate vin înuntru/* (TDD, 275, pct. 877); *cum treieram? aici unde-am io grădin-asta/ aveam arman/ prășit/* (TDD, 606, pct. 899); *doi cai d-ăia/ nu-i mai găsea ăia/ i-am găsit la ziuă mâncați de lupi* (TDD, 615, pct. 900); *rău mamă m-ai blestemat./ să șăz în pușcă răzămat./ nebăut și nemâncat.* (Weigand 1900, 75 – Strejeștii de Jos); *și-i împletea sus...pă vârful la trestia care era bătută în sus așa/ aia o bătea/ [...] ...venea și se forma casa...învelită cu trestie solzește/* (TDM III, 659, pct. 829).

2.3. Participiile verbelor tranzitive cu valoare pasivă și cele ale verbelor inacuzative pot apărea și în construcții absolute, de obicei, eliptice, izolate și antepuse, situație în care participiul are valoare circumstanțială și suportă subiect propriu (de ex., *O dată Ion ajuns acasă, a început ploaia*) – Pană Dindelegan 2003, 121.

2.4. Natura adjectivală a participiului intermediază trecerea dinspre clasa participiului spre alte clase, de exemplu, spre cea a substantivului, fie prin conversiune, fie prin derivare cu anumite sufixe (-ură, -oare etc., Pană Dindelegan 2003, 122). Graiurilor muntenești le este specifică folosirea frecventă a unor substantive provenite din participii, o situație similară cu cea din limba veche⁶³: *și când i-a dat cu lopata una-n cap/ unde s-a simțit că-l biruie/ a făcut învârtita-napoi/* (TDD, 310, pct. 878); *da...asta io zic c-a fost așa un făcut* (TDM III, 197, pct. 791); *aveam un curnic/ aproape de casă/ c-o lăsătur-așa-n jos* (TDD, 551, pct. 896); *și o așezăm în farfurii/ carnea/ și punem zeamă peste ea/ și până a doua zi se-ncheagă// se face răcături* (TDD, 586, pct. 899); *ea pe la ora două aude la poartă la noi/ o zdrăngănitură//* (idem).

2.5. Participiul *zis*, frecvent în vorbirea muntenească, reprezintă, ca fenomen de metalimbaj, o structură probabil eliptică, acordată cu regentul provenită dintr-o propoziție incidentală sau echivalentă cu o incidentală cu verb modul indicativ, timpul perfect compus sau prezent la diateza activă sau pasivă (de exemplu, „cum se zice” sau „cum e zis”, „cum am zis” sau „cum a fost zis”): *luni dimineața când ne duceam zis la borșu de potruaci/ să ducea una din...rude/ la ginere/ să-i spuie/ dacă da sau nu* (TDD, 531, pct. 894); *se ducea la părinții fetii/ la...zis la iertăciune* (idem); *și traista zisă de la porc//* (TDM III, 450, pct. 812).

2.6. Întrebuințarea formelor cu participiu fără -ă alături de forme cu participiu în -ă în aceleași contexte pot fi analizate (și) ca fenomene de redundanță centrate

⁶³ Caracteristic pentru dacoromâna veche este faptul că apar frecvent substantivizate nu numai participiile al căror conținut se referă la persoane (*greșitul, juratul*), dar și acelea care se referă la obiecte, ultimele având întotdeauna formă feminină, „reminiscentă a pluralelor neutre latine în -a, interpretate în română, după finală, ca formă de feminin singular”. Substantivele derivate din participii se deosebesc de cele provenite din supin prin faptul că denumesc obiectele ca rezultat al acțiunii, multe dintre ele fiind păstrate în limba vorbită ca numele unor jocuri sau dansuri populare (*fripta, bătuta, învârtita*) (ILR 1978, 335).

pe formele participiale (nu pe valoarea timpurilor), cu efecte de emfază. O situație interesantă este aceea în care se întâlnesc construcții cu perfectul compus indicativ și cu prezumtivul perfect ale aceluiași verb (vezi *supra* Prezumtiv perfect), construcții care accentuează caracterul iterativ al acțiunii: *și-a săpat ei cât o fi săpată* (TDD, 539, pct. 895). Aceste construcții presupun intenția de a accentua diferența între o acțiune reală și una nesigură/posibilă, participiul în *-ă* susținând – contextual, dar și eufonic – ambiguitatea, nesiguranța: *a fost/ cât o fi fostă; a venit/ de unde o fi venită și ce-o fi fostă*.

2.7. În concluzie:

Cu privire la întrebuițarea formelor participiale în graiurile muntenești, trebuie să avem în vedere faptul că ele pot avea:

a. valoare pasivă (pentru verbe tranzitive) sau activă (pentru verbe tranzitive și intransitive); discutăm despre aceste valori în condițiile în care participiul „rezumă” o atributivă;

b. valoare de acțiune trecută sau valoare de acțiune prezentă (sau cu efect simțit și în prezent).

După modul în care se combină valorile de sub **a.** cu valorile de sub **b.**, participiile se pot integra într-unul din următoarele tipuri:

i. participiu pasiv trecut (*bătut, legat*);

ii. participiu pasiv prezent (*e săpată, devin din piele făcute*);

iii. participiu activ trecut (*era căzută, era culcată*);

iv. participiu activ prezent (*e căzută, e fătată de trei zile, e vindecată, zis*).

Participiile sunt folosite după verbul *a trebui*, context în care devin echivalente cu modul infinitiv sau cu modul conjunctiv (perfect sau prezent) sau – foarte des – pe poziția adjectivelor, situație în care se întrebuițează cu variate funcții sintactice: atribut, nume predicativ, element predicativ suplimentar.

Din toate cele menționate, rezultă ca modul participiu are – prin formele sale verbale sau prin cele convertite, adjectivale sau substantivale – o impresionantă pletoră valorică.

XXVI. SUPIN

1. FORME

1.1. Deși în gramaticile curente ale limbii române supinul este integrat între modurile nepersonale, unii cercetători și-au exprimat rezervele cu privire la calitatea lui verbală, iar alții i-au contestat chiar existența⁶⁴. S-a ajuns astfel fie la

⁶⁴ Aducând ca argumente faptul că „în latina clasică se constată întrebuițarea restrânsă a supinului”, iar în latina populară, dispariția lui, înlocuirea lui cu infinitivul, precum și faptul că „niciuna dintre limbile romanice occidentale nu a păstrat supinul”, comparând cu situația din aromână, meglenoromână și istroromână, în care „infinitivul este acela care a preluat funcțiile

concluzia că „avem de-a face cu două omonime: un substantiv – abstract verbal, care nu are nicio contingentă cu paradigma verbului, și o formă verbală, care păstrează regimul sintactic al verbului și, ca atare, poate și trebuie să fie inclusă în paradigma verbală” (LRC 1974, 208), fie la concluzia că „un mod *supin* ca mod verbal propriu-zis [...] nu există în limba noastră, [pentru că] formal, avem un participiu, iar semantic, un substantiv asemănător cu un infinitiv lung substantivizat”, „așa zisul *supin* este, deci, un participiu cu sens substantival și conținut semantic ca un verb” (Iordan 1954, 434). Discutarea statutului *supinului* apare mai degrabă ca o chestiune de terminologie decât de adecvare la realitatea lingvistică, în contextul în care ocurența unei forme de tipul *de văzut*, *de cântat* (cu *de* sau cu altă prepoziție) nu pune probleme prin frecvență și/ sau prin conținut cu trimitere la verbul paradigmatic. În graiurile muntenești, însă, astfel de forme, pe care le putem analiza și prin raportare la părțile componente, ca structuri formate din *prepoziție* (*de*, *la*, *după*, *din*, *pentru* etc.) + o formă omonimă cu *participiul*, apar frecvent în contexte dintre cele mai variate: descriptive (tematice), narative (biografice), dialogate. Cu această dublă motivație, a uzului frecvent și a varietății de contexte, abordarea formelor *de* + *radical verbal*+(*a/i/u*)(*t/s*) trebuie să se numească *supin*⁶⁵, fie și impropriu, dacă avem în vedere că joacă rolul morfologic al unui substantiv verbal și are forma unui participiu. Evidentă în toate analizele structurii este natura sa *triplă* [s. n.]: formă de participiu, disponibilități combinatorii de substantiv, dar compliniri (acceptă determinări specifice verbului, e. g. complement direct) și sens de verb⁶⁶. Așadar, această structură are o individualitate dată de natura sa *triplă*, diferită de a celorlalte moduri nepersonale, și aceasta trebuie să poarte un nume. În această lucrare îi vom spune *supin*⁶⁷.

1.2. *Supinul*, și ne referim întâi la structura *prepoziție* + *formă omonimă cu participiul*, este în graiurile muntenești un mijloc frecvent de exprimare a raportării

supinului”, Matilda Caragiu Marioțeanu (1962, 29–42) consideră că în limba română *supinul* doar denumeste acțiunea, ceea ce face ca acesta să rămână în afara oricărei diateze și în afara oricărui timp, așadar, el trebuie privit ca un „substantiv abstract”, și conchide că „nu există *supin* în limba română, deci termenul respectiv trebuie scos din gramatica limbii române”. *Supinul* românesc, crede autoarea, provine din participii substantivate. Întâi participiul a pierdut raportarea la timp și la diateză, proces început la verbele intransitive, care nu pot apărea ca adjective, ci numai în structura timpurilor compuse. Prin substantivare, aceste participii au ajuns să denumească acțiunea însăși (cf. Iordan 1954, 434).

⁶⁵ „parce-qu’il rappele, dans quelques-unes des ses multiples fonctions, le *supin* latin” (Sandfeld – Olsen 1936, 274).

⁶⁶ Gr. Brâncuș identifică trei *valori* [s. n.] ale *supinului* în limba română: substantiv denominativ (apare articulat și determinat doar de atribut și este echivalent cu un infinitiv substantivat); substantiv-verb (*cal de furat* – situație în care *supinul* este comutabil cu o construcție verbală personală); verb (*avem de vorbit* – situație în care *supinul* poate primi un complement direct, indirect sau poate fi determinat de un adverb și se poate construi cu verbe care arată necesitatea și posibilitatea – *a fi*, *a avea* – sau cu expresii verbale impersonale – *e ușor*, *e greu* –) (Brâncuș 1967, 100).

⁶⁷ Mai mult, unii cercetători consideră că dezvoltarea valorii verbale a *supinului* a determinat evoluția prepoziției *de* dinspre valoarea de indice al unui raport de determinare nominală spre aceea de *morfe*m al modului *supin* (de tipul *să* la conjunctiv, *a* la infinitiv) (cf. ILR 1978, 337–338).

la acțiune ca la un scop sau o circumstanță. În toate contextele în care apare supinul, ceea ce interesează sub raportul acțiunii este redat de verbul la supin, nu de celelalte verbe din construcție, care arată fie modalitatea, fie aspectul sau stadiul unei acțiuni cu caracter progresiv. În cele ce urmează, vom exemplifica aceste situații.

1.2.1. El apare, în general, în combinație cu verbe de modalitate sau de aspect sau cu alte verbe, cu sau fără prepoziție. Unele dintre verbele cu care supinul intră în raport de coocurență în graiurile muntenești apăreau și în limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea cu aceleași posibilități combinatorii: *a fi*, *a avea*, *a sfârși* (cf. Pană Dindelegan 1968). Pentru limba veche, aceste verbe cereau infinitivul, dar cunoșteau și asocierea cu supinul. Structurile în care intră verbele menționate + supinul conservă, așadar, în graiurile muntenești un tipar arhaic: *am **dă dus*** (TDM III, 588, pct. 822); *și ce rămâne din banii care i-am strâns// îi împărțim// ce nu/ dacă este **de împărțit**/ dacă nu îi bem toți* (TDM III, 654, pct. 827). Astăzi, verbele enumerate mai sus apar numai cu supinul, chiar dacă pot tolera și un infinitiv, dar în graiurile muntenești nu am găsit ocurențe pentru *a fi* și *a avea* + infinitiv. Construcțiile de acest tip au dobândit o valoare modală, exprimă o acțiune cu caracter de necesitate.

1.2.2. Modelul de mai sus se extinde și, astfel, supinul este cerut în graiurile muntenești actuale și de alte verbe: *a isprăvi*, *a termina* (sinonime cu *a sfârși*, care însă, începe să fie folosit mai rar), prepoziția de legătură fiind *de*: *după ce-am isprăvită **dă pus**/ ș termină cu cartofi **dă pus***// (TDM III, 540, pct. 819); *și la urmă/ după ce isprăvea.../ **dă-nvârtit** așa.../ pă țaruș [...] îi lua înapoi...* (TDM III, 538, pct. 819).

1.2.3. Cu alte verbe, ca *a lua*, *a pune*, *a se duce*, *a merge*, *a folosi*, prepoziția de legătură este *la*: *...și iar îl iau **la tocat** cu grebla [...] s-o punem **la dospit***// (TDM I, 205, pct. 759); *să zvîntă/ și le pune **la prăjit***// (TDM I, 184, pct. 756); *atunci să spunea că le punem **la...mustăcit***// (TDM III, 546, pct. 819); *noi ne ducem la munte **la răvășit**, **la mițuit***// (TDM I, 96, pct. 680); *mergem **la udat***// [...] *atunci mergem **la prășit***// (TDM III, 542, pct. 819); *ziua ne foloseam la alte munci/ d-exemplu **la strânsu** notrețului//* (TDM I, 117, pct. 683).

1.2.4. Construcțiile exemplificate sub **1.2.2.** (cele cu verbele *a se duce* și *a merge* + supin) pot fi considerate asemănătoare cu supinul I (la origine un substantiv în acuzativ, cu forme în *-um*) din limba latină⁶⁸, care era folosit numai după verbe de mișcare, exprima scopul acțiunii (*eo venatum*) și era numit acuzativ de direcție, de tipul *essum uocare* „a invita la masă” (Stati 1965, 190). Supinul II, cu forme în *-u* (cu sens de substantiv în ablativ sau dativ) apare în latina clasică uneori cu recțiune verbală (*dictu + hoc*, complement direct în acuzativ), ceea ce ar justifica integrarea supinului în paradigma verbală, dar deseori după adjective și

⁶⁸ Chiar dacă este îndeobște cunoscut că declinul supinului a început din latina populară, când în locul acestuia au început să fie întrebuințate infinitivul final, participiul viitor activ sau propoziții finale și că, dintre limbile romanice, doar româna a păstrat supinul cu rol de substantiv verbal, lărgindu-i în același timp sfera de întrebuințare.

expresii verbale (ILR 1978, 335). Deși se folosea rar, acest al doilea tip de supin, invocat în special în situațiile în care supinului i se neagă natura verbală, tocmai pentru că „se întrebuița cu diferite adjective pentru a marca prin referire la care acțiune calitatea exprimată de adjectiv convine substantivului pe care acest adjectiv îl califică”, e.g. *facilis dictu* „ușor de zis”, *iucundus auditu* „agreabil de auzit” (Caragiu Marioțeanu 1962, 33). Toate acestea pot fi argumente în favoarea ipotezei conform căreia supinul românesc – cu prepoziție și sens final sau simplu abstract verbal – poate fi explicat ca o continuare a ambelor supine latinești (Stati 1965, 190). În orice caz, situațiile în care se întrebuițează structuri cu verbe la supin în graiurile muntenești pot fi considerate dovezi ale conservării tiparului (sintagmatic) al acestui mod. La fel se poate spune că forme ca *venatum*, *venatu*, reduse după căderea consoanelor finale la un singur tip, în *-u*, pot explica fonetic supinul (*de*) *vânat* (ILR 1978, 336). Faptul că inventarul verbelor care se construiesc cu supinul se lărgeste este o probă a vitalității supinului⁶⁹. Amploarea pe care o capătă uzul supinului în limba română populară vine, cel mai probabil, din slăbirea infinitivului⁷⁰ (care în alte limbi sau alte dialecte ale românei se utilizează pe pozițiile supinului din română). Cu atât mai mult, în graiurile muntenești, graiuri în care structurile cu infinitivul sunt rare (mai rare decât în alte graiuri și decât în limba literară), se poate vorbi de prosperarea construcțiilor cu supinul și, implicit, de numeroase contexte de ocurență⁷¹. Admitem, de asemenea, faptul că foarte puține contexte sunt specifice și faptul că supinul are funcții sintactice caracteristice numelui. Însă, în același timp, supinul (substituibil cu substantive provenite din infinitive lungi sau cu atributive sau alte circumstanțiale cu verb la un mod personal) este preferat de vorbitor pentru capacitatea lui de a reda acțiunea, procesul, nu o calitate a acestuia. Chiar considerat substantiv, supinul conține ideea acțiunii, ideea verbală a paradigmei din care face parte, iar acest conținut al său intrinsec verbal⁷² îl face să rămână în sistemul modurilor verbale nepredicative și nepersonale. Funcțiunea sa verbală a fost explicată prin analogie cu albaneza de către Gr. Brâncuș, care ia în discuție, în comparație cu supinul românesc tipul de infinitiv albanez *për të punuar* (caracteristic toscăi), considerând că, morfologic și sintactic, cele două construcții coincid: cele trei valori, de substantiv, de substantiv-verb, de verb se regăsesc identic în ambele structuri; folosit fără prepoziție,

⁶⁹ Ni se pare important să menționăm aici, ca întărire a celor afirmate mai sus, caracterizarea comportamentului supinului în limba veche: „supinul, rar utilizat în textele din secolul al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea, cunoaște o extindere și o frecvență tot mai mare, pe măsură ce ne apropiem de timpurile moderne, înlocuind în multe contexte infinitivul” (Gheție *et alii* 1997, 343).

⁷⁰ Cf. Graur 1968, 238. Apariția valorii verbale a supinului este explicată prin restrângerea utilizării infinitivului și de Gr. Brâncuș (*O concordanță gramaticală româno-albaneză: modul supin*) și de I. Diaconescu în *Supinul* apud ILR, 1978, 337.

⁷¹ O analiză detaliată a acestora se găsește în Sandfeld – Olsen 1936, 274–286, chiar dacă supinul este considerat substantiv verbal (cu o formă care coincide cu a participiului trecut).

⁷² În legătură cu procesul „verbalizării supinului”, acesta s-a produs treptat, limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, caracterizându-se prin coexistența unor trăsături care relevă atât valoarea nominală, cât și valoarea verbală a supinului (ILR, 1978, 337).

substantivul respectiv denumește o acțiune; se păstrează atât regimul verbelor (sunt determinate de complement direct, în toscă), cât și regimul substantivelor (sunt determinate de atribute, în ghegă). Construcții paralele în albaneză și română, în care *a fi* (*me genë*) este folosit impersonal sau *a avea* este folosit ca auxiliar de modalitate exprimând necesitatea (gheg: *kam me shkrue* – „am de scris”), susțin caracterul verbal al acestora. Apariția valorii verbale a supinului poate fi o consecință a procesului de „dispariție a infinitivului (prin substantivare sau prin înlocuirea lui cu subjonctivul)” (Brâncuș 1967, 104).

1.3. O construcție cu supinul care apare frecvent în vorbirea populară și în graiurile muntenesti și care poate fi considerată un context specific de ocurență a acestui mod este aceea care funcționează ca tipar sintactic de „tematizare forte” (Pană Dindelegan 2001). Acesta presupune la începutul enunțului un supin precedat de prepoziția *de*, care întărește acțiunea exprimată de verbul (din paradigma căruia face parte supinul) la un mod personal, izolat și marcat de o pauză intonațională: **dă altoit/ eu am altoit primăvara** (TDM I, 182, pct. 756); **dă pritocit/ îi pritocim mai rar** (TDM I, 97, pct. 680); **de-alergat m-a alergat unu//** (TDD, 541, pct. 895).

2. VALORI

2.1. Una dintre cele mai frecvente valori modale pe care le poate exprima supinul apare, așa cum am menționat sub **1.2.**, în combinațiile cu verbele *a fi* și *a avea* (*e de pus, am de dus*). Supinul din aceste structuri exprimă o acțiune cu caracter de necesitate, iar verbele la indicativ menționate având altă semnificație decât cea fundamentală, de existență sau de posesie, se impersonalizează și primesc o valoare modală sinonimă cu *a trebui*.

2.2. Celelalte verbe cu care supinul intră în structuri, menționate la **1.2.2.** (*a isprăvi* etc. + *de*) și la **1.2.3.** (*a lua* etc. + *la*), exprimă diferitele grade sau stadii ale unei acțiuni aflate în progres, caracterul ingresiv sau efectiv al acțiunii denumite prin supin (cel asupra căruia cade accentul în grup sau în frază).

2.3. În culegerile de texte muntenesti și dobrogene, supinul-abstract verbal este preferat substantivului sinonim sau propozițiilor circumstanțialele (temporale, finale, relaționale etc.): *și-i lua la învățit cu... biciu dă la cununat //*. (TDM III, 156, pct. 789); *și pe urmă napoi iar înnotat pân zăpadă și pân gheață* (TDD, 542, pct. 895); *nainte vreme fetili/ făcea bete/ dă-ncins/ și dă care băiat avea ea drag/ îi da dă purta betili//* (TDM III, 539, pct. 819). Multe dintre substantivele derivate din supin⁷³ sunt denumiri ale muncilor sau ale operațiilor agricole: *secerat, treierat,*

⁷³ Deoarece sunt identice cu substantivele derivate din participiu, unii cercetători au tratat aceste substantive împreună cu supinul, iar alții le-au considerat derivate de la supin (cum face, de exemplu, Matilda Caragiu Marioțeanu). După criteriul semantic, substantivele provenite din participiu denumesc rezultatul acțiunii, iar cele derivate din supin exprimă ideea de acțiune, fiind echivalente cu infinitivele lungi (cf. *ILR*, 1978, 335).

cules, semănat etc.: *dipă ce prășam porumbu/ p-ormă să făcea **seceratu** [...] după cum termenam cu **treieratu/ începea culesu** porumbului* (TDD, 579, pct. 898); *când începea-n octombre când începea **semănatu*** (TDD, 583, pct. 898).

2.4. Concluzia care se impune la cele de mai sus este aceea că supinul, în forma sa verbală, este mai frecvent în graiurile studiate decât în limba standard, ceea ce înseamnă că graiurile muntenești nu numai că păstrează încă viu acest mod verbal, contestat și controversat, dar îi și dezvoltă tiparul. Supinul nominal are, de asemenea, un inventar mai bogat în graiuri decât în limba standard, prin conservarea denumirilor de operații agricole sau de evenimente specific rurale.

XXVII. CONSIDERAȚII FINALE

I. Sub aspectul *formelor verbale*, graiurile muntenești se individualizează în contextul dacoromânei prin caracterul conservator. Graiurile sud-estice conțin numeroase dovezi ale caracterului arhaic al flexiunii verbale între *trăsăturile tipice*:

A. Formele iotacizate la prezent indicativ 1, la conjunctiv 3 pentru verbele cu radical latin în *d, t, n*: *văz, înghiț, pui, să vază, să înghiță, să puie*, (foarte rar) *r, l*, la gerunziu (mai rar), pentru verbele în *n, puind, viind*.

B. Imperfectul 3/6 fără *-u, el tușea/ ei tușea*.

C. Forme etimologice de perfect simplu al verbelor auxiliare: *vrui, fui, avui* etc.

E. Forme etimologice de mai-mult-ca-perfect (fără *-ră* la plural).

F. Forme etimologice de imperfect, perfect simplu, mai-mult-ca-perfect ale verbelor *a da* și *a sta*: *dam, stam, dedeși, dedease*.

G. Auxiliarul perfectul compus 3/6 în *a*.

H. Imperativul *nu plângereți* (mai rar, astăzi) și imperativul etimologic *adu*.

I. Forme de supin derivate probabile din forme de supin latinesc ((*de*) *vânat* explicabil din *venatum, venatu*, confundate la un moment dat prin căderea lui *-m*).

II. Sub aspectelor *valorilor verbale*, graiurile muntenești se individualizează între graiurile dacoromânei în special prin valorificarea indicativului (prin timpurile prezent și imperfect, în special), în contexte dintre cele mai variate și cu cel mai mare număr de valori, în comparație cu celelalte moduri personale, precum și prin vitalitatea participiului, a gerunziului și a supinului.

Enumerăm aici cele mai importante concluzii ale lucrării cu privire la valorile formelor verbale în graiurile muntenești:

A. Întrebuințarea modului indicativ cu valoarea altor moduri: imperativ, conjunctiv, condițional-optativ, ceea ce arată că indicativul își depășește valoarea de mod „obiectiv”, fiind întrebuințat în contextele unui mod „subiectiv”.

B. Întrebuințarea prezentului cu valorile tuturor timpurilor indicativului (perfect compus, imperfect, viitor), dar și cu cele ale modurilor: condițional-optativ, conjunctiv, imperativ.

C. Întrebuințarea imperfectului cu valorile perfectului compus, ale mai-mult-ca-perfectului, ale conjunctivului și ale condiționalului-optativ perfect, dar și pentru exprimarea modestiei, a reproșului, a complicității.

D. Existența a două arii disjuncte – aflate în opoziție: cea a (preferinței) perfectului simplu (aria vestică și centrală a Munteniei) vs. cea a mai-mult-ca-perfectului (aria central-estică).

E. Întrebuințarea a patru forme de viitor (*o să cânt, am să cânt, oi cânta și voi cânta*), ca expresie a unei logogeneze specifice, ca reechilibrare a sistemului verbal prin raportare la cele patru timpuri trecute, valorificate pe poziția și cu semnificația altor moduri.

F. Folosirea conjunctivului în locul infinitivului, a conjunctivului prezent în locul imperativului și a conjunctivului perfect în locul condiționalului perfect.

G. Șubrezirea statutului condițional-optativului.

H. Lărgirea modalităților de exprimare a îndoielii („prezumtivul de câmpie”, *o să fie*, folosirea unor timpuri ale indicativului ca modalități de expresie).

I. Slăbirea statutului verbal al infinitivului.

J. Vitalitatea participiului, înțeles atât ca formă de natură verbală, cât și ca formă de natură nominală.

K. Prosperarea gerunziului, de natură verbală și adverbială simultan.

L. Exploatarea supinului prin valorificarea naturii sale triple: verbale, adjectivale, substantivale.

Lucrarea noastră demonstrează că, sub aspectul flexiunii verbale, graiurile muntenești (împreună cu cele dobrogene) se individualizează în contextul dacoromânei, confirmând repartiția în două tipuri: nord-vestic și sud-estic, acceptată în prezent de specialiști.

FORMS AND VALUES IN DIALECTS FROM MUNTENIA REGION

ABSTRACT

The present paper is a detailed approach of the verb from the morphological view in order to establish the importance of each mode and tense and to identify forms, values and linguistic phenomena which are characteristic to the south-eastern Daco-Romanian.

The main method used in our investigation was based on the research of the linguistic material contained by the south-eastern texts, TDM I, II, III or TDD, Glosar *dialectal. Muntenia*, and also to use the mapped and unmapped material of ALRR - Muntenia and Dobrodja found only in the archives of the Institute of Linguistics “Iorgu Iordan – Al. Rosetti” from Bucharest.

Our research headed on a hand to a theoretical presentation and a dialectological analysis of the verbal forms and values, and on the other hand to draw maps in order to show the repartition of the characteristic verbal forms and phenomena.

The first analyzed phenomena were the fluctuation between the conjugations (the third chapter) and the fluctuation between diatheses/ voices (the fourth chapter). The most important conclusions regarding the matter of the conjugations in South – Eastern idioms of the Daco-Romanian refer to: 1. the instability of the 2nd and 3rd conjugations, fact which determined a new mixture class, a

hybrid conjugation; 2. the productivity of the 1st and 4th conjugations, especially the type with the secondary suffix, and here, the subtype of the verbs ended in *-i*. The fourth chapter presents in detail the fluctuation between the passive and the reflexive voices, a very frequent phenomenon in South – Eastern idioms. The chosen examples are meant to reveal the arbitrary usage of the reflexive forms on a hand, and the speakers' preference for the passive voice, on the other hand. But the most typical linguistic phenomenon is the usage of an *active participle*, synonym with an attribute, meant to show the author of the action and the result in the same time.

The following chapters present forms and values of all the tenses of the Indicative Mood, and then, the forms and values of the Subjunctive, the Conditional, the Imperative, and of all the non-personal moods. The analysis of the excerpted forms has been realized through the comparison to the Old Daco-Romanian forms. As a consequence, we obtained an inventory of the conservatory linguistic phenomena and also one of a innovative linguistic phenomena. Therefore, we noticed the superiority in numbering the conservatory phenomena. The conclusion is that the south–eastern idioms of the present Daco-Romanian preserved old linguistic characteristics regarding the verb. The main reasons of that statement are:

1. the general repartition of the *Yodisation*, especially for the verbs with the last consonant of the Latin verbal stem in *-t, -d, -n*;
2. the general repartition of the Imperfect 3rd plural forms without the ending *-u*: *ei cânta, ei vedea* etc.;
3. the general repartition of the ethimological forms of the Mai-mult-ca-perfect without the ending *-ră*: *noi văzusem, ei cântase* etc.;
4. the usage in certain areas of an old verbal forms, e.g. Imperfect 1st person *dam, stam* standing *stăteam, dădeam*;
5. the usage in certain small areas of the old Perfect Simplu asigmatic forms for the verbs *to be, to have, to want*, e. g. *fiu, fu, avui, avu, vrui, vru*;
6. the usage of the old short forms of the verb *a da*, such as *dedeși, dede, dete* standing for *dădui, dăduși, dădu*;

The most interesting innovative phenomenon refers to the extension of the segment *-ră*. The directions of this development are both intensive and extensive: 1. the intensive one has been noticed inside the paradigm of the Perfect Simplu and Mai-mult-ca-perfect, from the plural forms to the singular: *veniră ursu, îi intraseră-n cap partidu, el își lăsaseră mustață*; 2. the extensive one could be noticed in the paradigms of other tenses and moods: Past Tense (*am plecatără*), Present Tense (*sântără*), Present Subjunctive (*să ducără*), Imperfect (*petreceaură*), and verbal interjections (*haiderăți*). This segment, *ră*, is used by the speaker as a temporal suffix and a plural ending also.

The maps that we drew up for the repartition of the Perfect Simplu forms and the Mai-mult-ca-perfect forms determine us to conclude that the south–eastern Idioms of the Daco-Romanian have two disjunctive areas: one of the Perfect Simplu Tense and the other of the Mai-mult-ca-perfect Tense. The first lays on an western-central area and proves the vitality of the Perfect Simplu and the unsure usage of the Mai-mult-ca-perfect, and the second lays on an south–eastern area and demonstrates the intensive usage of the Mai-mult-ca-perfect Tense. The latter is characterized by an incomplete paradigm of the Perfect Simplu Tense or by the absence of it.

In south–eastern idioms of the Daco-Romanian the Future Tense develops a complex system based on four possibilities of expression: 1. Present Tense of *a avea (to have)* + the Subjunctive (a nuance of necessity is added); 2. Present Tense of *a vrea* (without the first consonant) + the Infinitive (the nuance of probability is added); 3. invariable *o* + the Subjunctive (the expression of a prophecy is possible); 4. Present Tense of *a vrea* + the Infinitive (a possibility or probability can also be expressed).

Regarding the non-personal moods our research demonstrates that all of them (with one exception: the Infinitive Mood, which loses its frequent usage for the Subjunctive) are used with their double or triple nature as following:

- the Participle, understood both as verbal and nominal form, is chosen by the speakers both in passive and active structures;

- the Gerund, used simultaneously as a verbal and circumstantial form, substitutes a verb in certain contexts and circumstantial of cause, or condition in other contexts;
- the Supine has a specific occurrence with a number of verbs (*a fi*, *a avea*, *a sfârși* or motion verbs) and develops a pattern of a *forte thematisation* (*dă altoit*, *am altoit primăvara*).

Two of the most important conclusions regarding the values of the verbal forms in south-eastern idioms of the Daco-Romanian are the foregoing:

1. The Indicative Mood could cover the values of all the other tenses and moods, changing thus its well-known status of “the reality mood”;
2. Present Tense is the most exploited tense of the Indicative, both with the value of all the others tenses of the Indicative Mood and the value of all the other personal moods: the Subjunctive, the Conditional, the Imperative.

Our research and analysis demonstrate that the south-eastern idioms are well delimited and strongly peculiar in the present Daco-Romanian, and sustain clearly their conservatory character as a morphological verbal pattern.

Colegiul Național de Informatică
„Tudor Vianu”, București

